

ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับหมอธรรม

ในปัจจุบันหมู่บ้านคำม่วงได้รับความเจริญทางด้านเทคโนโลยีหลากหลายชนิด วัฒนธรรมใหม่ ๆ เผยแพร่เข้าไปถึงหมู่บ้าน หนุ่มสาวนิยมแต่งกายตามแบบดาราและนักร้องวัยรุ่น แม้ว่าชาวบ้านคำม่วงจะได้รับวัฒนธรรมใหม่ ๆ หลายประการ แต่ยังคงมีจารีตประเพณีบางอย่างที่ชาวบ้านยังคงยึดถือปฏิบัติอยู่เช่นเดิม เช่น การมีเผาแก่บ้าน เจ้าโคตร เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ พิพากษาไกล่เกลี่ย เมื่อชาวบ้านเกิดการทะเลาะวิวาทกัน ประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ระบบหมอธรรม เป็นต้น ระบบหมอธรรมจึงเป็นจารีตประเพณีดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้ที่เป็นกลไกสำคัญประการหนึ่งในการจัดระเบียบของชุมชน

หมอธรรมที่ชาวบ้านคำม่วงกล่าวถึง หมายถึง ผู้ชายที่เรียนเวทย์มนต์คาถาและใช้อำนาจเวทย์มนต์คาถาในการรักษาพยาบาลชาวบ้าน มีชาวบ้านขอเข้าพึ่งพ้อำนาจเวทย์มนต์คาถา ปกป้องคุ้มครองตนเอง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า การเข้าพึ่ง "ของรักษา" ชาวบ้านจะพิจารณาตนเองเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรม ดังนั้นหน้าที่หลักของหมอธรรมจึงได้แก่การรักษาพยาบาลและการปกป้องคุ้มครองลูกเลี้ยงของตนให้พ้นจากอำนาจชั่วร้าย

ระบบหมอธรรมไม่สามารถจะหาจุดกำเนิดที่แน่นอนได้ว่ามีมาตั้งแต่เมื่อไร ทราบเพียงแต่ว่ามีมาพร้อมกับชีวิตของชาวบ้านคำม่วงทุกคน ชาวบ้านเล่าว่า "เกิดมาก็พบว่าตนเองเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมเช่นเดียวกับชาวบ้านรุ่น พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย" นอกจากหมู่บ้านคำม่วงแล้ว ชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงในละแวกเดียวกันก็ยึดถือในระบบหมอธรรมเช่นกัน

การเรียนธรรม คาดว่ามีมาพร้อมกับการนับถือผีของชาวบ้าน อำนาจเหนือธรรมชาติที่ชาวบ้านไม่สามารถหาคำตอบได้ไม่สามารถควบคุมได้ ทำให้ชาวบ้านเกิดความหวาดกลัว หมอธรรมวัย 54 ปี เล่าว่า "สมัยก่อนผีป่า ผีนา มีมากอาละวาดแทบไม่เว้นแต่ละวัน ทำให้ผู้ชายมักจะแสวงหาเวทย์มนต์คาถาไว้ป้องกันตนเอง ผู้เรียนธรรมจึงมีมากในหมู่บ้าน บางคนก็เรียนเพียงเพื่อป้องกันตนเอง บางคนก็เรียนมามาก เพื่อปกป้องคุ้มครองญาติและเพื่อนบ้าน ทุกวันนี้เด็กหนุ่มหรือแม้แต่ผู้ชายที่มีครอบครัวแล้วไม่สนใจที่จะเรียนธรรม เพราะภูตผีไม่มากไม่อาละวาดหนักเช่นในอดีต" พระมหาปรีชา ปริญญาโท (ม.ป.ป.) กล่าวไว้ว่า "คนโบราณอีสานเฉพาะผู้ชายชอบเรียนมนต์เป็นส่วนมาก เพราะมนต์อำนาจผลประโยชน์ เช่น ป้องกัน

ศัตรูคืออาฆาตมิให้มาทำลาย รักษาโรคภัยไข้เจ็บให้หายและดลบันดาลให้ได้รับความสุข ความเจริญ"

"ธรรม" ที่หมอธรรมกล่าวถึง ก็คือ มนต์ หรือเวทย์มนต์ คาถาอาคม นั่นเอง คาถาดังกล่าวจะขึ้นต้นด้วยคาถาที่ใช้ในการสวดมนต์ทางพุทธศาสนาที่เป็นภาษาบาลี สันสกฤต ตามด้วยภาษาอีสานและมีภาษาเขมรแทรกในบางส่วน กุสุมา ชูศิลป์ และคณะ (2532) กล่าวถึง "ธรรม" ที่หมอธรรมว่าเรียกว่า "หมอธรรมใช้ธรรมรักษาตามความเชื่อของพราหมณ์และศาสนาพุทธ และวิชาธรรมที่มีต้นกำเนิดมาจากเขมร ภาษาที่ใช้เป็นภาษาเขมร ภาษาธรรม (...เหมือนธรรมที่พระเรียนปฏิโมกษ์') ภาษาไทยน้อย และได้ดัดแปลงเป็นภาษาไทย เพื่อให้การเรียนธรรมง่ายขึ้น" หมอธรรมวัย 54 ปี เล่าให้ฟังว่า "ในสมัยก่อนคาถาต่าง ๆ ไม่มีภาษาบาลีสันสกฤตแทรก เป็นภาษาอีสานและภาษาขอมบางส่วน แต่เมื่อมีการนับถือศาสนาพุทธทำให้เชื่อกันว่า พระพุทธเจ้าอยู่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง คาถาที่ใช้ในการทำพิธีต่าง ๆ ก็มีภาษาบาลีสันสกฤตที่เป็นคำสวดมนต์อยู่ในตอนต้นบทสวด เช่น การสูตรขวัญ การทำพิธีขึ้นบ้านใหม่" ดังนั้นระบบหมอธรรมจึงน่าจะเกิดขึ้นมาก่อนที่พุทธศาสนาจะเผยแพร่เข้ามาสู่ภาคอีสาน ในช่วงนั้นชาวบ้านโดยทั่วไปนับถือผี ซึ่งมีทั้งผีที่ให้คุณและให้โทษ บุญเรื่อง จรรยาศรี (2523) กล่าวว่า "ลัทธินับถือวิญญาณบรรพบุรุษของชาวอีสานนี้มีมาแต่ช้านานแล้ว ไม่ได้เกี่ยวกับการเข้ามาของพุทธศาสนาแต่อย่างใด เป็นลัทธิที่ถือสืบทอดกันมาเท่านั้น" ตามหมู่บ้านต่าง ๆ มีศาลปู่ตาปรากฏให้เห็น ผีปู่ตาเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเชื่อว่าผีปู่ตาคือผีบรรพบุรุษของตนประจำแต่ละหมู่บ้าน ส่วนผีที่มักจะทำร้ายผู้คนให้เจ็บป่วยมักจะเป็นผีป่า ผีนา ดังนั้นชาวบ้านจึงหาวิธีการที่จะควบคุมอำนาจของผีเหล่านั้น โดยการใช้อำนาจเวทย์มนต์คาถามาปราบ

ก่อน สวัสดิพานิชย์ (2534) กล่าวว่า "เมื่อพุทธศาสนาเผยแพร่มายังประเทศไทยในช่วงยุคสมัยสุโขทัย มีผลให้ภาคอีสานได้รับวัฒนธรรมใหม่ คือการเข้ามาของพุทธศาสนา ศาสนาจึงเป็นที่พึ่งทางจิตใจอีกอย่างของชาวอีสาน นอกเหนือจากการพึ่งพาอำนาจเวทย์มนต์คาถา เพื่อป้องกันอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ" จนกระทั่งในปัจจุบันพุทธศาสนาได้รับการยอมรับให้เป็นสิ่งที่อยู่เหนืออำนาจภูตผี อำนาจเวทย์มนต์คาถาต่าง ๆ ดังปรากฏให้เห็นในการทำพิธีต่าง ๆ ของหมอธรรม ซึ่งมักจะนำเอาพระพุทธรูปมาเป็นประธานในการประกอบพิธี แม้กระทั่งเวทย์มนต์คาถาที่นำมาใช้เพื่อปราบภูตผีก็เปลี่ยนไป คาถาดังกล่าวจะถูกแทรกด้วยคำสวดมนต์ทางพุทธศาสนาที่เป็นภาษาบาลีสันสกฤต และคำสวดมนต์ดังกล่าวยังถูกนำมาไว้ในตอนต้นของคาถาแต่ละบทและบางบทอยู่ทั้งตอนต้นและตอนท้าย ดังตัวอย่างคาถาที่ใช้ในการทำพิธี

ทำน้ำพุทธมนต์เพื่อปราบภูตผี ซึ่งหมอธรรมวัย 57 ปี เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้านกรุณาทอง คาถาดังกล่าวให้ฟังดังนี้

"พุทโร กุทวย ธัมโมกุทวย สังฆกุทวย พุทโธนิกาย ธัมโมนิกาย พุทโธกอลาย ธัมโมกอลาย สังฆกอลาย ชินนะสาราชาธิราช พระบาทไถ้ทรงศีลสิทธิจักรวุดวงติพิเศษ อยู่ในสงเขตจักรวาล ฝอยอยู่ในสงเขตจักรวาล ฝอยอยู่ในสงสารอ่อนน้อม พระเจ้าจงถอดหนีเสีย อุดอด อุดังถอด อังอะอุดอด คนใส่หุ่่นและคนใส่ฮอยเจ้าจงถอดหนีเสีย ฝี่ใส่หุ่่นและฝี่ใส่ฮ้อย พระเจ้าจงถอดหนีเสีย ฝี่ใส่หุ่่นและฝี่ใส่ฮ้อยพระธรรมเจ้าจงถอดหนีเสีย อุดอด อุดังถอด อังอะอุดอด เอ้อ้ออันบั้ง เอ้อสะหะ นะมะฮ้อฮ้อ อังอาอุ อังชินนะสาราชาธิราช ฝ่าบาทไถ้ทรงศีล สิทธิจักรวุด ดวงติพิเศษ อยู่ในสังเขตจักรวาล แกงกงกายไป กี้คักกี้ขึ้น ฝอยยับได้เต้นเต้นไป มา พุทโธก็ระงับ ธัมโมก็ระงับ สังฆก็ระงับ น้ำกูรอดกุสิทูปหัวผี ๆ กะตาย น้ำกูรอดกุสิทูปหัวพราย ๆ กีม่วย อ่อนน้อมเมัสการ นะมะนะอะนอกอนะกะ กอออนอ อะนะ อะกะฮ้อ อะปะมะโน พุทโธปะนะมะโน ธัมโมปะมะโน สังฆปะมะโน อะปีตันจะ สุวีตันจะ สุกะวะตันจะ สุวีเรกติดันจะ สุวีตะชิตันจะ กะโรทะ อะปะวะ มะนะนะ ยะปี โอ้อกาสา โอ้อกาสา ข้าพเจ้าขออาราธนาพระธรรมเจ้า กัปรังกะวะโร ดุสราธัมเจ้าเก่าประการ กัปรังเก่าคือ พระสูตร พระวินัย ปรมัต พระอภิธรรมเจ้า เจ็ดคัมภีร์จงเสด็จลงมาอธิษฐานน้ำขอให้เกิดเป็นน้ำมนต์รดหัวผี ผาผีตายท่า ตายโหง เทิงผีปอบ กระสือ กระสี้ย เขาใส่ และเขาท่า ทำยันต์เรียกชื่อ และเรียกน้ำจิตด้วยน้ำเทียนให้คืนหัวเม่าบ่ออยากอยู่และอยากฮ้อฮ้อยากให้ ให้ได้ทุกขเวทนาในสารทรงร่างกายบ่สบายหัวใจ บาบ่าไบเสียจิตผิตมนุษย์ให้ละฮุดในร่างกาย ขอให้แตกกระเจายหายเสียด้วยน้ำมนต์ พระพุทธเจ้า ด้วยน้ำมนต์พระธรรมเจ้า ด้วยน้ำมนต์พระสังฆเจ้า นิทานในการะวันนี้อภัยเกิด" (ส่วนที่ขีดเส้นใต้ เป็นคำสวดมนต์ทางพุทธศาสนา ส่วนที่ทำเป็นเครื่องหมายไขปลาวงอยู่ข้างล่าง หมอธรรมอธิบายว่าเป็นภาษาเขมร ที่เหลือเป็นภาษาอีสาน)

หมอธรรมเล่าว่า ในการกระทำพิธีต้องมีพระพุทธรูปเป็นประธาน และต้องอัญเชิญอำนาจพระรัตนตรัยเข้ามาช่วยในการกระทำพิธีเพื่อให้พิธีสำเร็จและได้ผล นอกจากการอัญเชิญอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยเข้ามาช่วยแล้ว หมอธรรมยังได้อัญเชิญเทวดาอารักษ์ พระอุปคุต พระแม่ธรณี เข้ามาช่วยในการประกอบพิธี เพื่อความสำเร็จในการกระทำพิธี เพราะหมอธรรมเชื่อว่าอำนาจของพระพุทธเจ้าอยู่เหนืออำนาจทุกอย่างในโลก พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่สูงสุด ความเชื่อดังกล่าวไม่ได้พบเพียงในการกระทำพิธีรักษาผู้ป่วยของหมอธรรมเท่านั้น แต่

ยังปรากฏในการทำพิธีของหมอสตรีชวัญ หมอสะเดาะเคราะห์ หมอยาสมุนไพร และการทำพิธีขึ้นบ้านใหม่อีกด้วย

ดังนั้นจะพบว่าแม้อิทธิพลของพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามายังภาคอีสานของประเทศไทยแต่ความเชื่ออื่น ๆ เช่น ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์และความเชื่อในลัทธิศาสนาพราหมณ์ยังปรากฏอยู่และมีการผสมปนเปกัน และลักษณะดังกล่าวยังปรากฏในทุกภาคของประเทศไทย เสฐียรโกเศศ (2531) กล่าวไว้ว่า

"เรื่องคติความเชื่อผีสิงเทวดาและคติความเชื่อถือเรื่องไสยศาสตร์ย่อมเป็นพื้นความเชื่อของมนุษย์มาแต่เดิม แม้คนที่เจริญแล้วก็ยังถืออยู่ไม่มากนักน้อย เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นเดิมของศาสนาไม่ว่าศาสนาอะไร มีใครบ้างเผาผีวันศุกร์ แต่งงานวันอุบาทว์ มีใครบ้างสบายใจถ้าเหยียดขึ้นเรือน และอื่น ๆ อีกมากมาย แม้จะไม่ถือแต่ไม่ทำก็ไม่สบายใจ"

การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งหมอธรรม

ในอดีตการติดต่อสื่อสารระหว่างหมู่บ้านและตัวเมืองเป็นไปด้วยความยากลำบาก ถ้าไม่มีรถที่จำเป็นชาวบ้านมักจะไม่ได้เดินทางเข้ามาตัวเมือง เพราะการเดินทางเข้ามาตัวเมืองจะต้องเดินทางด้วยเท้า หรือใช้เกวียนเป็นพาหนะ ดังนั้นในเรื่องการศึกษาหาความรู้ในระบบชาวบ้านโดยทั่วไปมักจะจบการศึกษาภาคบังคับ ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ชาวบ้านหลายคนไม่จบการศึกษาภาคบังคับ แหล่งในการศึกษาหลังจากจบการศึกษาภาคบังคับของชาวบ้านจึงได้แก่ ครอบครั้ว วัด และผู้มีความรู้ความชำนาญในเรื่องของเวทย์มนต์คาถา ผู้หญิงจะต้องเรียนรู้ในเรื่องการทอผ้า และงานบ้าน ส่วนผู้ชายมักจะบวชเรียน เรียนรู้ในเรื่องการจักสานสิ่งของเครื่องใช้ นอกจากนี้ผู้ชายยังมักจะหาโอกาสเรียนรู้ในเรื่องเวทย์มนต์คาถาเพื่อปราบภูตผีและเพื่อความอยู่ยงคงกระพัน การเรียนรู้ในเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องดังกล่าวมักจะได้รับการยอมรับจากชาวบ้านโดยทั่วไปว่า เป็นผู้ที่มีความสามารถรอบรู้เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

การเรียนธรรมนั้น ไม่มีขั้นตอนที่สลับซับซ้อน ดังเช่นการเรียนคาถาอาคมด้านอื่น แต่การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งหมอธรรมที่ชาวบ้านยอมรับว่าเป็น "หมอธรรม" นั้นไม่ใช่เรื่องที่ย่างยาก ผู้ที่เรียนธรรมทุกคน ไม่ใช่ผู้ที่ชาวบ้านยอมรับว่าเป็นหมอธรรมได้ทุกคน แต่ผู้ที่จะเป็นหมอธรรมได้นั้นจะต้องมีคุณลักษณะต่าง ๆ ตามที่ชาวบ้านคาดหวังไว้

ในหมู่บ้านคำม่วงมีหมอธรรมทั้งหมด 11 ราย กระจายกันอยู่ตามคุ้มต่าง ๆ ของหมู่บ้าน (ดูจากแผนผังของหมู่บ้าน) หมอธรรมแต่ละรายมีชาวบ้านเข้าเป็นลูกเลี้ยงไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ความสามารถของหมอธรรม การมีญาติพี่น้องมาก เป็นผู้ที่นำเคารพนับถือ ประพฤติตนในทางที่ชอบ ความประพฤติของหมอธรรมมักจะถูกกล่าวถึงในสายตาของชาวบ้าน ชาวบ้านมีความคาดหวังในพฤติกรรมของหมอธรรม ความคาดหวังดังกล่าวได้กลายมาเป็นดังกฎหรือระเบียบที่หมอธรรมต้องยึดถือปฏิบัติ ถ้าฝ่าฝืนชาวบ้านมักจะมี การลงโทษ โดยการนินทาหรือลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงด้วยข้ออ้างต่าง ๆ

คุณลักษณะของหมอธรรมตามความคาดหวังของชาวบ้าน

ผู้ที่เป็นหมอธรรมทุกคนจะต้องเป็นผู้ที่ประพฤติตนให้ชาวบ้านเชื่อถือ เคารพ และศรัทธา แม้หมอธรรมรายนั้นจะไม่ใช่นักเลี้ยงของตน ลักษณะที่หมอธรรมทุกรายจะต้องถือเป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ได้แก่

การปฏิบัติตนให้เป็นผู้ที่ "อยู่ในศีลในธรรม" หมอธรรมทุกรายกล่าวว่า ตนเองจะต้องปฏิบัติตนอยู่ในศีลห้า เมื่อสอบถามจากชาวบ้านทั่วไปว่าหมอธรรมจะต้องมีความประพฤติเช่นไรจึงจะยอมรับว่าเป็นหมอธรรมได้ ชาวบ้านจะตอบว่า "จะต้องเป็นผู้ที่อยู่ในศีลในธรรม ไม่โกหกหลอกลวง ซื่อสัตย์ สุจริต ใจดี มีเมตตา" ผู้ที่ต้องการได้รับการยอมรับจากชาวบ้านให้เป็นหมอธรรมจะต้องปฏิบัติตนให้เป็นไปตามความคาดหวังของชาวบ้าน

มีผู้ที่เรียนธรรมอีกหลายคนในหมู่บ้าน ที่ไม่ได้เป็นหมอธรรม บุคคลเหล่านี้ไม่ประสงค์ที่จะให้ชาวบ้านทั่วไปทราบว่าเป็นหมอธรรม เพราะไม่ประสงค์ที่จะให้ชาวบ้านทั่วไปเข้ามาขอเป็นลูกเลี้ยง ผู้ที่เรียนธรรมเหล่านั้นมักให้เหตุผลในการที่ตนเองบิตบังเรื่องการเรียนธรรมในลักษณะที่คล้ายกัน คือ "เรียนธรรมมาน้อย เรียนมาเพียงเพื่อปกป้องคุ้มครองตนเองและครอบครัวเท่านั้น" บางรายไม่ยอมรับบุคคลใด ๆ เข้าฟัง "ของรักษา" หรือเวทย์มนต์ที่ตนเองเรียนมาแม้แต่สมาชิกในครอบครัว เมื่อซักถามว่าทำไมจึงไม่เรียนธรรมมาก ๆ เพื่อที่จะได้ปกป้องคุ้มครองญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน บุคคลเหล่านี้ให้เหตุผลว่า "ขี้เกียจรักษา เรียนมากเกรงว่าจะรักษาไม่ได้" สอบถามจากชาวบ้านทั่วไปถึงความต้องการเรียนธรรมหรือเป็นหมอธรรม ชาวบ้านทั่วไปจะให้เหตุผลคล้ายกันว่า "ไม่อยากเรียน รักษายากเกรงว่าจะรักษาไม่ได้" นอกจากเหตุผลดังกล่าวมาแล้วยังมีเหตุผลที่แอบแฝงอยู่คือ การมี

ลูกเลี้ยงทำให้ผู้เรียนธรรมต้องมีความระมัดระวังในเรื่องความประพฤติ เรื่องการวางตัวของตนเอง เพราะชาวบ้านล้วนคาดหวังว่าหมอธรรมจะต้องมีลักษณะดังที่ตนเองคาดหวังไว้

อะไรคือสิ่งที่หมอธรรมต้องรักษา? หมอธรรมได้อธิบายให้ฟังว่า ผู้ที่เรียนธรรมจะต้อง "รักษาหรือปฏิบัติตามข้อกำหนดหรือข้อค้ำที่ครูผู้สอนได้กำหนดไว้" สิ่งที่หมอธรรมแต่ละรายจะต้องค้ำแตกต่างกันไปตามที่ครูผู้สอนกำหนด ผู้ที่เรียนธรรมหลายประเภทมักจะมีข้อค้ำมากตามไปด้วย แต่สิ่งที่เหมือนกันสำหรับข้อค้ำของหมอธรรมคือ การรักษาศีลห้า แม้ว่าหมอธรรมจะกล่าวว่าตนเองต้องปฏิบัติข้อกำหนดต่าง ๆ มากมายเพียงใด แต่สิ่งที่ชาวบ้านรับรู้และคาดหวังในตัวหมอธรรมคือ หมอธรรมจะต้อง "อยู่ในศีลในธรรมเท่านั้น" หมอธรรมรายใดละเมิดศีลห้าชาวบ้านจะซุบซิบนินทา บางรายจะขอลาออกจากความเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้น เพราะเชื่อว่าหากที่หมอธรรมไม่ประพฤติตนอยู่ในศีลในธรรม จะเกิดอันตรายมาถึงตนเอง ทำให้เกิดการเจ็บป่วย บุญเรื่อง จรรยาศรี (2523) กล่าวไว้ว่า "พวกหมอธรรมเป็นบุคคลจำพวกที่หนักแน่นในศาสนา ถือศีลห้าอย่างเคร่งครัดไม่อย่างนั้นแล้วจะรักษาธรรมไว้ไม่ได้ และจะเป็นโทษแก่ตนเอง"

จากคุณสมบัติดังกล่าวของหมอธรรม มิใช่ข้อกำหนดหรือกฎเกณฑ์ที่ระบุว่าผู้ที่มีความประพฤติไม่ดีจะเรียนธรรมไม่ได้ แต่เมื่อเรียนธรรมแล้วจะต้องประพฤติตนเป็นคนดี หมอธรรมวัย 70 ปี เล่าว่า "คนที่เกเรพ่อยังอยากสอนวิชาให้ เพราะเมื่อเรียนธรรมแล้วเขาต้องปฏิบัติตามข้อค้ำและกลายเป็นคนดีในที่สุด" ชาวบ้านรายหนึ่งที่เรียนธรรมแล้วไม่ปรารถนาจะเป็นหมอธรรม ไม่รับชาวบ้านเข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยง ได้เล่าให้ฟังว่า

"เดิมผมมีนิสัยเกเร ชอบดื่มสุรา เล่นการพนัน แต่งงานภรรยาที่ขอลหย่า หลังจากนั้นผมจึงตัดสินใจเข้าเรียนธรรมกับอาจารย์ที่บ้านหนองปอ เพื่อจะได้ควบคุมความประพฤติของตนเอง เพราะการเรียนธรรมครูผู้สอนจะกำหนดให้เราประพฤติตนอยู่ในศีลห้า ครูผู้สอนจะถามเราก่อนว่าจะทำได้หรือเปล่า พร้อมกับอธิบายว่า ถ้าเราเรียนธรรมไปแล้วเราควบคุมความประพฤติของตนเองไม่ได้ จะเกิดโทษอะไรกับตนเอง เมื่อเราตอบรับว่าจะยอมปฏิบัติตามท่านจึงจะยอมสอนให้ เมื่อผมเรียนธรรมมาผมก็ต้องควบคุมความประพฤติของตนเอง อายมุขต่าง ๆ ผมก็เลิก ภรรยาผมก็กลับมา กิจกรรมที่ผมทำก็เจริญก้าวหน้า การเรียนธรรมถ้าปฏิบัติได้ก็สร้างความเจริญแก่ตัวเราเอง"

เป็นผู้ที่มีฐานะแข็งแรง สำหรับการมีสุขภาพแข็งแรงไม่ใช่สิ่งที่ชาวบ้านระบอบอกมาในขณะที่ยักถาม แต่เมื่อซักถามถึงการตัดสินใจที่จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมชาวบ้าน

จะมีเกณฑ์ในการเลือกหมอรรถรมที่ตนจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงอย่างไรบ้าง ชาวบ้านมักจะระบุตรงกันประการหนึ่งว่า หมอรรถรมต้องไม่เจ็บป่วยออก ๆ แอด ๆ สุขภาพแข็งแรง หมอรรถรมที่เจ็บป่วยบ่อยจะถูกชาวบ้านมองว่า "ธรรมที่เรียนมายังไม่สามารถรักษาหมอรรถรมได้ แล้วจะไปปกป้องรักษาคนอื่นได้อย่างไร" แม้จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอรรถรมแล้วหมอรรถรมเกิดเจ็บป่วยบ่อย บรรดาลูกเลี้ยงก็เกิดความไม่มั่นใจในตัวของพ่อเลี้ยงของตน ความเชื่อถือและศรัทธาในตัวของหมอรรถรมรายนั้นจะลดลง จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นลูกเลี้ยงของหมอรรถรมรายหนึ่งที่เจ็บป่วยอยู่ตลอดทั้งปี ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้าน 3 ราย ที่เป็นลูกเลี้ยงของหมอรรถรมรายนี้กล่าวว่า "พ่อเลี้ยงก็ไม่รู้ยังงัย เจ็บป่วยบ่อยกว่าเราอีก ธรรมที่เรียนมายังไม่ปกป้องรักษาตนเองไม่ได้ ตัวเองยังจะเอาตัวไม่รอด" ดังนั้นนอกจากหมอรรถรมจะเป็นผู้ที่ประพฤติดตนอยู่ในศีลห้าแล้ว หมอรรถรมยังต้องรักษาสุขภาพร่างกายของตนเองให้แข็งแรง สมบูรณ์อยู่ตลอดเวลาอีกด้วย

ลักษณะอื่น ๆ ของหมอรรถรม

นอกจากหมอรรถรมจะต้องปฏิบัติตามความคาดหวังของชาวบ้าน ปฏิบัติตามข้อคະລຳของอาจารย์ผู้สอนที่ได้กำหนดไว้แล้ว จากการศึกษายังพบว่า หมอรรถรมมีลักษณะต่าง ๆ ที่คล้ายคลึงกันอยู่หลายประการ และลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนส่งเสริมให้ผู้เรียนธรรมก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งหมอรรถรมที่ได้รับการยอมรับได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

ลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

เป็นผู้ที่ถือกำเนิดในหมู่บ้านคำม่วง หมอรรถรมทั้ง 11 ราย ที่ทำการศึกษาล้วนถือกำเนิดที่หมู่บ้านคำม่วงทั้งสิ้น แหล่งกำเนิดมีผลต่อการยอมรับในตัว of พ่อเลี้ยงเป็นอย่างมาก เพราะการถือกำเนิดที่หมู่บ้านคำม่วงเป็นสิ่งที่แสดงถึงการเป็นคนกลุ่มเดียวกัน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "ไต่บ้านเดียวกัน" ระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันและชาวบ้านที่อพยพมาจากที่อื่น ความรู้สึกสนิทสนมและความผูกพันกันมีแตกต่างกัน ชาวบ้านที่ถือกำเนิดในหมู่บ้านคำม่วงด้วยกันย่อมมีความรู้สึกผูกพันกันทั้งโดยความสัมพันธ์ทางสายเลือด การเป็นญาติพี่น้องกัน และความสัมพันธ์โดยการแต่งงาน ความรู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน ตลอดจนการพึ่งพาช่วยเหลือกันจึงมีมาก โอกาสที่ชาวบ้านจะได้รับการช่วยเหลือจากชาวบ้านเดียวกันย่อมมีมากกว่าชาวบ้านต่างหมู่บ้าน นอกจากนี้การสืบทอดการเป็นลูกเลี้ยงของหมอรรถรม โดยทั่วไปมักจะสืบทอดตามเครือ

ญาติทางฝ่ายมารดา แต่ไม่ใช่ข้อกำหนดที่แน่นอนตายตัว ข้อกำหนดดังกล่าวมีข้อยกเว้น ดังจะ
ได้กล่าวถึงในเรื่องของเครือญาติของหมอธรรม บุคคลที่มีญาติมากจึงมักจะเป็นผู้ที่มีความได้
เปรียบในเรื่องการมีลูกเลี้ยงมาก สิ่งที่แสดงถึงความสามารถของหมอธรรมที่ชาวบ้านทั่วไป
ยอมรับคือ การมีลูกเลี้ยงมาก ดังนั้นการถือกำเนิดในหมู่บ้านคำม่วงจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการ
หนึ่งที่ทำให้ผู้เรียนธรรมได้รับการยอมรับให้เป็นหมอธรรม

การสร้างศรัทธาต่อตัวให้เกิดแก่ตัวของหมอธรรม มิใช่เกิดจากการเป็นชาวบ้าน-
คำม่วงโดยกำเนิดเท่านั้น เพียงแต่ปัจจัยดังกล่าวเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมให้หมอธรรมได้รับการ
ยอมรับและการเชื่อถือศรัทธาจากชาวบ้านได้ง่ายกว่า แต่การเป็นหมอธรรมที่มีความเก่งกล้า
สามารถในการรักษาผู้ป่วย การปกป้องคุ้มครองให้ลูกเลี้ยงของตนรอดพ้นจากการคุกคามของ
ภูติผีปิศาจ เป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้างการยอมรับในตัวของหมอธรรมเช่นกัน เพราะถ้า
หมอธรรมมีความสามารถในการรักษาผู้ป่วย ชาวบ้านที่ได้รับการรักษาจากหมอธรรมจนหาย
จากการเจ็บป่วย อาจจะลาออกจากความเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายเดิม และเข้าเป็น
ลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่สามารถรักษาตนเองได้ ในกรณีที่หมอธรรมเป็นพ่อเลี้ยงของตนไม่
สามารถรักษาตนเองให้หายจากการเจ็บป่วยได้ ดังนั้นลูกเลี้ยงของหมอธรรมจึงมีทั้งผู้ที่เป็น
ญาติกับตน และชาวบ้านทั่วไป บุญเรื่อง จรรยาศรี (2523) กล่าวไว้ว่า "หมอธรรมคนหนึ่ง ๆ
มีสมาชิกอยู่เป็นจำนวนมาก มีทั้งบ้านเดียวกันและบ้านอื่น บางทีอาจจะเป็นอำเภออื่น จังหวัด
อื่นเสียด้วยซ้ำ แล้วแต่ความศักดิ์สิทธิ์ของหมอธรรมจะมากหรือน้อย" ความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว
ได้แก่ ความสามารถของหมอธรรม และการที่มีลูกเลี้ยงมาก

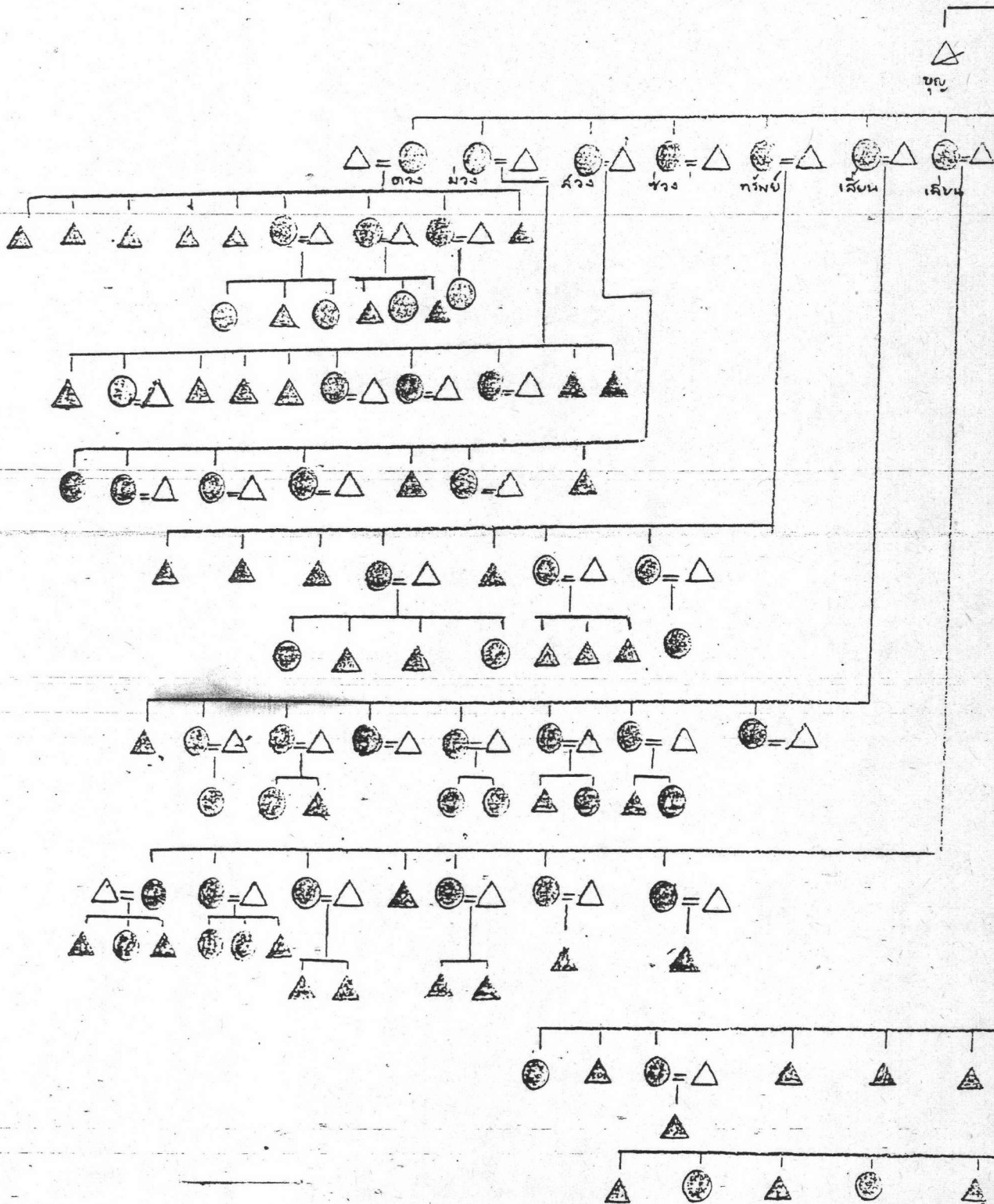
การที่หมอธรรมจะมีลูกเลี้ยงมากโดยการแสดงความเก่งกล้าสามารถให้ปรากฏแก่
สายตาชาวบ้านเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาาก หมอธรรมจะต้องศึกษาเล่าเรียนเวทย์มนต์คาถา
ต่าง ๆ เป็นเวลาหลายปี หมอธรรมบางรายเรียนธรรมตั้งแต่อายุ 30 ปี ปัจจุบันอายุ 54 ปี
ก็ยังคงเรียนธรรมต่ออีก เพื่อจะได้มีความแตกฉานในเวทย์มนต์คาถาที่เรียน บรรดาชาวบ้าน
จะได้ยอมรับตนเป็นพ่อเลี้ยง เมื่อพิจารณาจากเงื่อนไขของการยอมรับในตัวหมอธรรมแล้ว จะ
เห็นว่าหมอธรรมต้องใช้เวลาในการที่จะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่าตนมีความสามารถจริง และ
ถ้าหมอธรรมรายนั้นไม่ใช่ชาวบ้านคำม่วงแต่อพยพมาจากที่อื่น เวลาในการสร้างความศรัทธา
เชื่อมั่นต่อตัวหมอธรรมที่ยังต้องอาศัยเวลานานขึ้นไปอีก เพราะต้องให้ชาวบ้านยอมรับในตัว
ของบุคคลนั้นก่อน ก่อนที่จะยอมรับและศรัทธาเชื่อมั่นในการเป็นหมอธรรมของเขา

อยู่ในตระกูลใหญ่มีเครือญาติมาก นอกจากหมอธรรมจะถือกำเนิดที่หมู่บ้านคำม่วงแล้ว ยังพบว่าหมอธรรมมักเป็นบุคคลที่อยู่ในตระกูลใหญ่มีเครือญาติมาก ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการสืบทอดการเป็นลูกเลี้ยงของชาวบ้านคำม่วงตามจารีตประเพณี มักจะสืบทอดตามเครือญาติทางฝ่ายแม่ ยกเว้นในกรณีที่หมอธรรมรายเดิมเสียชีวิตลง ประกอบกับมารดาของตนเองเสียชีวิตลง ครอบครัวที่ไม่มีญาติ (ทั้งโดยสายเลือดและการสมรส) เป็นหมอธรรมต้องตัดสินใจเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใหม่ การตัดสินใจของแต่ละบุคคลอาจจะมีปัจจัยให้เลือกแตกต่างกันไป เช่น พิจารณาที่ความสามารถในการรักษาพยาบาล การมีความสัมพันธ์กันโดยการแต่งงานกับหมอธรรมรายใหม่ บางครอบครัวก็จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายเดียวกันทั้งครอบครัว แม้ว่าจะมีการเลือกพ่อเลี้ยงคนใหม่แตกต่างกันไป แต่การสืบทอดการเป็นลูกเลี้ยงในรุ่นลูกหลานก็มักจะสืบทอดตามเครือญาติทางฝ่ายแม่ นอกเสียจากว่าลูกเลี้ยงรายนั้นเกิดการเจ็บป่วยบ่อย ชาวบ้านมักเชื่อกันว่า "ไม่ถูกกับหมอธรรม" ของพ่อเลี้ยงของตน วิธีการแก้ไขคือ การเปลี่ยนพ่อเลี้ยงรายใหม่ ลูกเลี้ยงก็มักจะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายเดิม และเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่สามารถรักษาตนเองให้หายจากอาการเจ็บป่วย หรือหมอธรรมรายใหม่ที่มีอยู่ในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียง ถ้าเจ็บป่วยธรรมดาแม้หมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตนเองไม่สามารถรักษาให้หายได้ต้องรับการรักษาพยาบาลจากหมอธรรมรายอื่น ลูกเลี้ยงก็มักจะไม่ลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตน กรณีที่ครอบครัวนั้นไม่มีญาติที่เป็นหมอธรรมก็มักจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตนทั้ง โดยสายเลือดและการแต่งงาน (กรณีที่หมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงเดิมของตนเองเสียชีวิตลง ญาติฝ่ายภรรยาของหมอธรรมมักจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรม) ชาวบ้านที่ไม่ยอมเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตนมักจะถูกญาติพี่น้องติฉินนินทา การการทำดังกล่าวเป็นการลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนจารีตประเพณี ดังนั้นหมอธรรมที่มีญาติพี่น้องมากย่อมมีข้อได้เปรียบในด้านการยอมรับ ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ได้เป็นเครือญาติกับหมอธรรมรายใดก็จะพิจารณาการเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรม จากความสามารถของหมอธรรมที่มีลูกเลี้ยงจำนวนมาก หมอธรรมบางราย ลูกเลี้ยงประมาณร้อยละ 70 จะเป็นเครือญาติของหมอธรรม ซึ่งมีทั้งเครือญาติฝ่ายตนเองและฝ่ายภรรยา หมอธรรม 2 รายในหมู่บ้าน ลูกเลี้ยงทั้งหมดได้แก่ เครือญาติของตนเองทั้งสิ้น ไม่มีบุคคลอื่นเข้าเป็นลูกเลี้ยง เพราะไม่ได้แสดงความสามารถในการรักษาพยาบาลให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของชาวบ้าน อีกทั้งตัวหมอธรรมเองไม่ปรารถนาที่จะมีลูกเลี้ยงมาก หมอ-

ธรรมทั้ง 2 รายให้เหตุผลว่า "พ่อเรียนธรรมมาน้อยไม่ยอมรับลูกเลี้ยงมาก เกรงว่าธรรมของตนเองจะปกป้องคุ้มครองลูกเลี้ยงไม่ได้ทั่วถึง ถ้ารับมาก" นอกจากนี้ยังพบว่าหมอธรรมทั้ง 2 ราย ไม่เคยรักษาผู้ที่ป่วยอาการหนักสักราย ดังนั้นความสามารถของหมอธรรมทั้ง 2 ราย จึงไม่เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวบ้าน

ดังนั้นหมอธรรมรายใดที่มีเครือญาติมากย่อมจะมีข้อได้เปรียบ เพราะมีผู้เข้าเป็นลูกเลี้ยงจำนวนมากตั้งแต่เริ่มเป็นหมอธรรม โดยไม่ต้องอาศัยเวลาในการพิสูจน์ความสามารถของตนให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของชาวบ้าน เพื่อสร้างศรัทธาและการยอมรับต่อชาวบ้าน แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าความสามารถของหมอธรรมไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างการยอมรับจากชาวบ้าน การที่หมอธรรมมีความสามารถมากเท่าใด โอกาสที่หมอธรรมจะได้รับลูกเลี้ยงเพิ่มขึ้นก็มีมากขึ้นเท่านั้น โดยจะมีทั้งชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตน และชาวบ้านทั่วไปมาขอเข้าเป็นลูกเลี้ยง โดยแม่จะเป็นผู้ตัดสินใจนำลูกหลานที่ถือกำเนิดจากลูกสาวเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตน กรณีที่มีลูกเขยหรือหลานเขยเป็นหมอธรรม เมื่อหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตนเสียชีวิตลง ครอบครัวของฝ่ายหญิงก็มักจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่เป็นลูกเขย หรือหลานเขยของตน เพราะถือว่าเป็นเครือญาติทางฝ่ายตน หมอธรรมหลายรายที่ตัดสินใจเรียนธรรมเมื่อเข้ามาอาศัยอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิงที่เป็นตระกูลใหญ่มีเครือญาติมาก ลูกเลี้ยงกลุ่มแรกมักจะเป็นเครือญาติทางฝ่ายภรรยาซึ่งเป็นหญิงและลูกหลาน ของญาติที่เป็นหญิงเหล่านั้น ส่วนพี่ชายหรือน้องชายของภรรยาหลังจากที่หมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตนเสียชีวิตลงก็มักจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายอื่นตามที่ภรรยาของตนหรือมารดาจะจัดการนำชื่อของตนไป "ครอบครัวของรักษา" เป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้น ๆ กรณีที่ครอบครัวของฝ่ายหญิงมีญาติเป็นหมอธรรมก็จะไม่เข้าเป็นลูกเลี้ยงของผู้ที่ในฐานะเขยของครอบครัวที่เป็นหมอธรรม แต่จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่เป็นญาติกับตน ดังนั้นถ้าหมอธรรมรายใดมีโอกาสแต่งงานกับหญิงสาวที่อยู่ในตระกูลใหญ่และไม่มีญาติเป็นหมอธรรม ญาติทางฝ่ายภรณาก็มักจะเป็นฐานในการสร้างความเชื่อถือศรัทธาและสร้างอำนาจให้แก่หมอธรรม

แม้ชาวบ้านค้ำว่งจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่เป็นเครือญาติกับตน แต่ถ้าหมอธรรมไม่ประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลในธรรม มักจะทำให้ลูกเลี้ยงของตนรายใดรายหนึ่งเกิดการเจ็บป่วย สาเหตุมาจากการประพฤติดิฉินธรรมของหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยง ผู้ที่เป็นลูกเลี้ยงก็ตัดสินใจลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมได้โดยไม่ถูกญาติของตนตินินทา

ฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี หมอธรรมทั้ง 11 ราย ในหมู่บ้านคำม่วงไม่มีรายได
ที่ฐานะยากจน ส่วนใหญ่มีฐานะค่อนข้างดี และฐานะดี เมื่อเปรียบเทียบกับชาวบ้านคำม่วงทั่วไป
มาตั้งแต่ก่อนที่จะเป็นหมอธรรม ตัวที่วัดฐานะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ พื้นที่ถือครอง สภาพบ้าน-
เรือน สิ่งของเครื่องใช้ในบ้าน และรายได้จากการขายผลผลิตในไร่นา และรายได้เสริมอื่น

จากการศึกษาพบว่า ขนาดพื้นที่ถือครองของหมอธรรมส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 60-70
ไร่ ต่ำสุด 50 ไร่ (มี 1 ราย) สูงสุด 120 ไร่ (มี 2 ราย) พื้นที่ถือครองโดยเฉลี่ย 80
ไร่ ที่ดินดังกล่าวมีทั้งพื้นที่นาและพื้นที่นาคอนสำหรับเพาะปลูกพืชไร่ นอกจากหมอธรรมทั้ง 10
ราย จะมีพื้นที่ถือครองจำนวนมากแล้ว ตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่ดังกล่าวยังอยู่ในเขตที่มีความอุดม
สมบูรณ์อยู่ใกล้ลำห้วยสายต่าง ๆ ทำให้พืชผลที่เพาะปลูกมีความอุดมสมบูรณ์ได้ผลผลิตดี รายได้
ของครอบครัวจึงดีตามไปด้วย หมอธรรมบางรายมีอาชีพเสริมที่ทำรายได้ให้แก่ครอบครัวมาก
ได้แก่ การมีรถยนต์รับจ้างบรรทุกพืชผลทางการเกษตร มีโรงสีขนาดกลาง มีบ้านให้เช่าในตัว
เมืองขอนแก่น จากรายได้ที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของหมอธรรมแต่ละ
รายค่อนข้างดี ส่งผลให้สภาพบ้านเรือนของหมอธรรมทุกรายมีสภาพมั่นคงถาวร ก่อสร้างด้วย
ไม้หลังใหญ่ บางหลังทำเป็นบ้าน 2 ชั้น ครึ่งไม้ครึ่งปูน หลังคามุงสังกะสี

ในทุกสังคมผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ย่อมได้รับการยอมรับจากผู้คนในสังคมมาก
กว่าผู้ที่มีฐานะยากจน เหตุผลดังกล่าวจะช่วยให้ได้กับหมอธรรมในการสร้างความเชื่อถือ ศรัทธา
และการยอมรับ หมอธรรมบางรายนอกจากจะทำหน้าที่ในเรื่องการรักษาพยาบาล การให้คำ
ปรึกษาแนะนำแล้ว ยังช่วยเหลือลูกเลี้ยงในเรื่องเงินทองอีกด้วย หมอธรรมสามารถช่วยเหลือ
ลูกเลี้ยงได้ในหลายด้านมากเท่าใด การยอมรับในตัวของหมอธรรมยิ่งมีมากเท่านั้น ดังนั้น
ฐานะทางเศรษฐกิจจึงมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างการยอมรับให้แก่ตัวหมอธรรม เพราะผู้ที่มี
ฐานะทางเศรษฐกิจดี ย่อมมีโอกาสเป็นที่พึ่งพ้อให้แก่ชาวบ้านได้มากกว่าผู้ที่มีฐานะยากจน

มีลักษณะเป็นผู้นำทางธรรมชาติ นอกจากบทบาทในการรักษาพยาบาลด้วยเวทย์มนต์
คาถาแล้ว หมอธรรมยังมีความรู้ความสามารถในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในหมู่บ้าน
เช่น การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ พิธีขึ้นบ้านใหม่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา บุญประเพณีต่าง ๆ
ประจำปีของหมู่บ้าน เป็นต้น นอกจากนี้หมอธรรมยังมีบทบาทเป็นเผ่าแก่บ้าน เจ้าโคตร ทำ
หน้าที่ไกล่เกลี่ยเมื่อเกิดการพิพาทขึ้นในหมู่บ้าน และระหว่างกลุ่มเครือญาติของตน การมีความ
รู้อื่นประกอบการรักษาพยาบาล นอกจากการใช้อำนาจเวทย์มนต์คาถา ได้แก่ ความรู้ในเรื่อง
การใช้สมุนไพร การสะเดาะเคราะห์ ต่อชะตาอายุ ความรู้ทางโหราศาสตร์ การบายศรีสู่-

ขวัญ เป็นต้น ถ้าหมอธรรมรายใดไม่สามารถประกอบพิธีดังกล่าวได้ก็ต้องไปตามหมอธรรมรายอื่นมาช่วยในการประกอบพิธีดังกล่าว เมื่อทราบสาเหตุของการเจ็บป่วยของผู้ป่วยมีสาเหตุมาจากการมีเคราะห์ การที่ชะตาอายุขาด หรือขวัญออกจากร่าง ดังจะได้กล่าวต่อไปในรายละเอียด

จากบทบาทต่าง ๆ ที่กล่าวมาแทบจะกล่าวได้ว่า หมอธรรมมีบทบาทต่อชาวบ้านค้ำ-
มั่งงำแทบทุกด้าน การที่หมอธรรมได้รับการยอมรับให้ทำหน้าที่ตามบทบาทต่าง ๆ เป็นสิ่งที่แสดงถึง ความเชื่อถือศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อหมอธรรมและการยอมรับ ดังนั้นถ้าหมอธรรมรายใดมีความสามารถในหลาย ๆ ด้าน ย่อมส่งผลให้ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธาในตัวหมอธรรม และพร้อมที่จะมอบหมายตำแหน่งและหน้าที่ให้หมอธรรมเป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ทั้งตำแหน่งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

บุคลิก เยือกเย็น ใจดี บุญเรือง จรรยาศรี (2523) กล่าวไว้ว่า "หมอธรรมทุกคนเป็นผู้มีเมตตามาก อาริแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน รักษาคนไม่ค่อยจะหวังลาภผลใดนัก เป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ดี" จากการศึกษาพบว่า บุคลิกภาพของหมอธรรมทั้ง 11 ราย มีความคล้ายคลึงกันมาก หมอธรรมแต่ละรายมีลักษณะใจเย็น ใจดี ไม่โมโหจนเฉียว เมื่อพูดคุยกัน หมอธรรมจะพูดไปยิ้มไป หัวเราะไป โดยเฉพาะหมอธรรมวัย 70 ปี ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "หมอธรรมใหญ่" เนื่องจากมีความเก่งกล้าสามารถ มีลูกเลี้ยงมาก มีญาติพี่น้องมาก หมอธรรมรายนี้รูปร่างเล็ก หน้าตาอ่อนโยน เมื่อได้พูดคุยด้วยแล้วชาวบ้านมีความรู้สึกสบายใจ ชาวบ้านมักจะฟังพูดถึงหมอธรรมรายนี้ด้วยความเชื่อถือและศรัทธา แม้หมอธรรมรายนี้จะไม่ใช่ "พ่อเลี้ยง" ของชาวบ้านค้ำมั่งทุกคน แต่ชาวบ้านที่ไม่ใช่ลูกเลี้ยงต่างก็มีโอกาสฟังพาอาศัยหมอธรรมรายนี้ในเรื่องที่อยู่ นอกเหนือจากความสามารถของพ่อเลี้ยงของตน เช่น การทำพิธีขับไล่ภูตผีที่สร้างความเดือดร้อนแก่เจ้าของที่หรือเจ้าของเรือน การทำเสน่ห์ยาแฝด การทำพิธีส่งราหู สะเดาะเคราะห์ เป็นต้น บุคลิกภาพดังกล่าวของหมอธรรมสร้างความสบายใจให้แก่ชาวบ้านและทำให้ชาวบ้านกล้าที่จะเปิดเผยปัญหาต่าง ๆ ของตนและครอบครัว ได้มีโอกาสระบายปัญหาต่าง ๆ ออกมาด้วยความสบายใจ หมอธรรมรายอื่นก็มีบุคลิกภาพที่คล้ายคลึงกันแต่ไม่มีหมอธรรมรายใดที่มีบุคลิกภาพที่เยือกเย็นและนุ่มนวลเท่ากับหมอธรรมรายนี้

นอกจากชาวบ้านจะกล้าระบายปัญหาต่าง ๆ ให้หมอธรรมทราบแล้ว หมอธรรมยังเป็นผู้ที่ชาวบ้านเคารพเชื่อฟัง เมื่อมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันในครอบครัวหมอธรรมไปช่วยไกล่-
เกลี้ย แนะนำตักเตือนบรรดาลูกเลี้ยงต่างก็เชื่อฟัง และยอมกระทำตามคำแนะนำของหมอ-

ธรรมอีกด้วย แม้ปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะสร้างเสริมอำนาจบารมีให้แก่หมอธรรม แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดดูเหมือนจะเป็นการเป็นผู้ที่ "อยู่ในศีลกินในธรรม" ถ้าหมอธรรมมีลักษณะอื่น ๆ แต่ขาดคุณสมบัติในข้อนี้เพียงประการเดียวความเชื่อถือศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อหมอธรรมก็จะลดน้อยลงหรือหมดไปในที่สุดเมื่อหมอธรรมถูกกล่าวหาว่าเป็น "ปอบ" เพราะประพฤติดัดข้อปฏิบัติของหมอธรรม

ประเภทของหมอธรรม

การเรียนธรรมของหมอธรรมบ้านคำม่วง ถูกจำแนกออกเป็น 2 ประเภทตามลักษณะการเรียนรู้ ลักษณะการทำพิธี ตามความคิด ความเข้าใจของชาวบ้าน และตัวหมอธรรม ได้แก่ หมอธรรมทั่วไป และหมอธรรมบรลุ หรือหมอธรรมล่อง

หมอธรรมทั่วไป หมายถึง หมอธรรมที่เรียนธรรมโดยการท่องจำคาถาอาคมนั้น ถ้าสามารถท่องจำได้ทั้งหมดในส่วนที่ตนเองเรียน ถือว่าเรียนจบธรรมนั้น ๆ เมื่อสามารถนำมาใช้ประโยชน์ให้ประจักษ์แก่สายตาของชาวบ้านผู้ที่เรียนธรรมก็จะได้รับการยอมรับให้เป็นหมอธรรม หมอธรรมวัย 70 ปี กล่าวว่า "ตอนที่บวชได้มีโอกาสไปเรียนธรรม และลองนำมาใช้รักษาผู้ป่วยโดยการทำน้ำมันต์ให้อาบ เมื่อญาติโยมนำไปอาบแล้วหายจากอาการเจ็บป่วยก็มีการเล่าต่อกันไปถึงความสามารถในการรักษา มีชาวบ้านอีกหลายคนมาขอให้ทำน้ำมันต์ให้พอจึงได้กลายเป็นหมอธรรมตั้งแต่นั้นมา มีผู้มาขอเข้าเป็นลูกเลี้ยงมากมายพอจึงแน่ใจว่าตนเองเรียนสำเร็จแล้วจริง ๆ"

หมอธรรมบรลุหรือหมอธรรมล่อง ผู้ที่เรียนธรรมบรลุวัย 71 ปี ได้อธิบายให้ฟังว่า "ธรรมบรลุเป็นธรรมที่เราเรียนโดยการท่องเพียงเล็กน้อยตามครูผู้สอน ถ้ามันติดหรือมันบรลุ เราจะพูดจะท่องด้วยภาษาต่าง ๆ ต่อไปได้เอง โดยที่ครูผู้สอนไม่ได้สอนหรือให้ท่องเมื่อธรรมติดจะไม่รู้สึกตัว ทราบเพียงว่ามีอาการสั้นไปทั้งตัวในตอนแรก ต่อมาเราก็จะท่องคาถาเป็นภาษาต่าง ๆ ได้เอง ครูผู้สอนก็จะทราบที่เราเรียนธรรมนั้นสำเร็จแล้ว" หมอธรรมได้กล่าวย่ำว่า ตนเองจำไม่ได้ว่าที่พูดไปเป็นภาษาอะไร จำได้แต่คำภาวนาในตอนต้นที่ครูผู้สอน ๆ ให้ท่องตาม ขึ้นต้นว่า "พุทธานุสติ" ต่อด้วยคาถาบูชาพระรัตนตรัย บูชาดอกไม้ เริ่มคาถาว่า อรหังสัมมา สัมพุทธัสสะ จนจบต่อด้วยคาถาบูชาดอกไม้ขึ้นต้นว่า "อุกา" หลังจากนั้นกล่าว พุทธานุสติเวลานั่งสมาธิ แล้วเริ่มเข้าธรรม (เริ่มนั่งทรง, นั่งธรรม) ตัวจะสั้น

และจะว่าคาถาต่าง ๆ เป็นภาษาที่ตนเองไม่เคยทราบมาก่อน ภาษาที่หมอธรรมบรรลุดูขณะนั่งธรรมนั้น หมอธรรมรายอื่นที่ไม่ได้เรียนธรรมบรรลุดูธิบายว่าเป็นภาษาเขมร และภาษาส่วย ซึ่งแปลไม่ได้แต่ทราบว่าเป็นภาษาดังกล่าว สำหรับการนั่งธรรมหรือการเข้าธรรมจะกระทำในช่วงที่ไปรักษาผู้ป่วย เพื่อ "ส่อง" หรือค้นหาสาเหตุของการเจ็บป่วย และทำในช่วงบูชาดอกไม้ในวันพระ

การเรียนธรรมบรรลุดูใช้เวลาในการเรียนไม่เท่ากัน แม้จะเรียนธรรมบทเดียวกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าเจ้าของวิชา (ซึ่งหมอธรรมบอกว่าเสียชีวิตไปนานแล้ว) จะดลบันดาลให้ใครติดเร็วหรือช้า บางรายไม่ติดหรือไม่บรรลุดูเลย ในหมู่บ้านคำม่วงนั้น ผู้ที่เรียนธรรมบรรลุดูมีน้อยราย หมอธรรมที่เรียนธรรมทั่วไปมีทัศนคติต่อ "ธรรมบรรลุดู" ในแง่ที่ไม่ค่อยดี หมอธรรมรายหนึ่งได้มีโอกาสได้เข้าศึกษาธรรมบรรลุดูหรือธรรมส่องเล่าให้ฟังว่า "ธรรมบรรลุดูใช้เวลาเรียนไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับว่าเจ้าของวิชาเขาจะดลให้เราสำเร็จเร็วหรือไม่ ถ้าเจ้าของวิชาต้องการรับเราเป็นศิษย์ ก็จะทำให้เราสำเร็จเร็ว แม้จะเพิ่มท่องคาถาเพียงเล็กน้อย หลังจากที่เรานำคายยกครูไปมอบให้แก่ครูผู้สอน นั่งภาวนาสักครูก็จะมีอาการส่งไปที่ร่าง พูดภาษาต่าง ๆ นา ๆ ตะโกนเสียงดัง ถ้าเราไปรักษาคนเราก็จะบอกถึงสาเหตุของการเจ็บป่วย ที่เกิดจากภูตผีและสิ่งที่ทำให้ผิตนนั้นไม่พอใจ สิ่งที่มีผิตนนั้นต้องการคำรักษาพยาบาลที่เจ้าของวิชาต้องการเหล่านี้เป็นต้น ธรรมแบบนี้เรียกว่า "ธรรมพิถีพิถี" (ธรรมแสสร้างทำ) การรักษาบางครั้งก็หายบางครั้งก็ไม่หาย แต่ที่ไม่หายมีมากกว่า พ่อเรียนเพียง 1 วันก็บรรลุดู แต่ไม่เคยนำมาใช้เพราะพ่อไม่เชื่อถือธรรมแบบนี้ มันเหมือนแสสร้างทำ คำรักษาพยาบาลก็เรียกร้องเอาเอง ส่วนธรรมทั่วไปนั้นเป็นธรรมพระพุทธเจ้า คำรักษาพยาบาลก็ขึ้นอยู่กับผู้ใช้บริการว่าเขาพอใจจะให้เท่าไร เราจะไม่เรียกร้องเอาเอง"

สำหรับการเรียนธรรมบรรลุดูหรือธรรมส่องนั้นไม่มีการระบุถึงคุณสมบัติของผู้เรียน เพียงแต่ผู้เรียนต้องปฏิบัติตามข้อห้ามต่าง ๆ ที่ครูผู้สอนกำหนดไว้เท่านั้น ซึ่งข้อห้ามก็คล้ายกับการเรียนธรรมทั่วไป ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ไม่ว่าจะเป็นหมอธรรมประเภทธรรมทั่วไปหรือธรรมบรรลุดู ล้วนมีชาวบ้านเข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยงทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับว่าหมอธรรมรายใดสามารถช่วยให้ชาวบ้านรอดพ้นจากอาการเจ็บป่วยได้ สำหรับธรรมบรรลุดูนั้นมีชาวบ้านจำนวนน้อยที่เข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยง เนื่องจากว่าหมอธรรมบรรลุดูหรือหมอธรรมส่องนั้นมีจำนวนน้อยราย ในอดีตนั้นหมู่บ้านคำม่วงมีหมอธรรม

ประเภทนี้บ่อยราย ผู้ที่เรียนธรรมบรรลุนหรือธรรมสองมักจะไปเรียนจากครูผู้สอนที่เป็นชาวบ้านอื่น การเข้าเป็นลูกเลี้ยงของพ่อเลี้ยงรายใดได้รับการสืบทอดจากเครือญาติทางฝ่ายแม่

ขั้นตอนการเรียนธรรม

การเรียนธรรมก็เช่นเดียวกับการเรียนเวทย์มนต์คาถาประเภทอื่น ที่ต้องมีกระบวนการต่าง ๆ เป็นขั้นตอน เริ่มจากการมาติดต่อขอเรียนธรรมจากหมอธรรมที่ตนเองต้องเรียนธรรมด้วย ซึ่งเรียกว่าการขออนุญาต หลังจากขออนุญาตหรือบอกกล่าววัตถุประสงค์ให้หมอธรรมทราบ หมอธรรมจะอธิบายถึงข้อกำหนดหรือข้อค้ำที่ผู้เรียนธรรมจะต้องปฏิบัติ ถ้าผู้ประสงค์จะเรียนธรรมคิดว่าตนเองสามารถปฏิบัติตามได้ ยอมตกลงที่จะปฏิบัติตาม หมอธรรมจึงจะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้โดยเริ่มจากพิธีกรรม และสอนให้ท่องคาถาต่าง ๆ พร้อมกับมอบตำราคาถาอาคมให้ไปท่องจำเพิ่มเติม จะได้กล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละขั้นตอนดังนี้

การขออนุญาต ก่อนที่จะเรียนธรรมนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะเรียนจะต้องเข้าไปพบหมอธรรม ๗ วัย 70 ปี เล่าถึงประสบการณ์ในการเรียนธรรมของตนเองให้ฟังว่า "ตอนจะไปเรียนเราก็ก่อนบอกรู้ก่อน บอกว่าผมต้องการศึกษาธรรมไตรสรณะคม ผมอยากปกปักรักษาบุตร ลูกหลานต่อไป ก็พูดว่าอย่างนั้น พอครูอนุญาตและนัดวันมาเรียนเราก็กัดกายไปมอบให้ครู" แล้วเริ่มเรียน

สำหรับคุณสมบัติของผู้เรียนธรรมนั้น ผู้ที่เป็นหมอธรรมบอกว่าจะต้องเป็นผู้ที่ครูผู้สอนพิจารณาเห็นว่าน่าจะเป็นคนดี คนซื่อสัตย์ จึงจะสอนให้ แต่เมื่อสอบถามจากครูผู้สอนรายหนึ่งซึ่งเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แก่หมอธรรม ชาวบ้านคำม่วง 3-4 ราย ได้รับคำตอบว่า "ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นคนดี คนซื่อสัตย์หรือไม่ ยิ่งเป็นคนที่ไม่ดี เกเร ติดการพนัน ยาเสพติด ยิ่งอยากสอนให้เพราะถ้าเขาเรียนธรรมเขาจะต้องงดสิ่งเหล่านี้และจะกลับกลายเป็นคนดีในที่สุด" พร้อมกันนี้หมอธรรมรายนี้ยังได้เล่าถึงประสบการณ์ในการประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แก่ลูกศิษย์รายหนึ่งซึ่งติดการพนันจนครอบครัวต้องเดือดร้อน และมาขอให้หมอธรรมรายนี้ช่วยโดยการนำบุคคลผู้นั้นมาเรียนธรรม หมอธรรมอีกรายซึ่งประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่หมอธรรมชาวบ้านคำม่วงรายหนึ่ง ที่ไปติดพันหญิงอื่นจนภรรยาและลูก ๆ เดือดร้อนต้องพึ่งพาหมอธรรมซึ่งเป็นพ่อเลี้ยงให้ช่วยแก้ปัญหา พ่อเลี้ยงจึงออกอุบายให้ชายผู้นั้นเรียนธรรมในที่สุด ชายผู้นั้นกลายเป็นคนดี และเป็นหมอธรรมมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ข้อห้าม หลังจากที่ครูผู้สอนอนุญาตให้เรียนธรรมได้แล้ว ก็จะมีการกล่าวถึงข้อห้าม หรือข้อคละต่าง ๆ ที่ผู้เรียนต้องปฏิบัติ ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามธรรมที่เรียน แต่โดยทั่วไปแล้วข้อห้ามดังกล่าวมักจะได้แก่ การรักษาศีลห้า ไม่เล่นการพนัน ไม่กินมังส 10 อย่าง อันประกอบด้วย เนื้อ งามนุษย์ เลือดดาว เลือดโครง ราชสีห์ สุนัข ม้า ช้าง หมี และเนื้อเสือ เหลือง นอกจากนี้บางธรรมก็จะมีข้อห้ามไม่ให้หยอกล้อกับลิง ชะนี ไม่ไปดูการฆ่าวัว ควาย ไม่ลอดใต้ถุนบ้าน โดยไม่มีผ้าคลุมศีรษะ เป็นต้น เมื่อผู้ที่ประสงค์จะเรียนธรรมยอมรับว่าจะปฏิบัติตามข้อห้ามดังกล่าวได้ ครูผู้สอนจึงจะนัดวันให้มาเรียนธรรม สำหรับธรรมบรลุนั้นเมื่อตกลงกันได้มอบค่ายกครูให้แก่ครูผู้สอนก็จะเริ่มเรียนธรรมได้ทันที

ถ้าหมอธรรมรายได้ล่วงละเมิดข้อห้ามที่ครูผู้สอนกำหนด จะเกิดผลกระทบต่อลูกเลี้ยงของตนหรือต่อตัวหมอธรรมเอง เช่น ลูกเลี้ยงมักจะเกิดการเจ็บป่วย หรือป่วยเรื้อรัง เมื่อมีการนั่งธรรมหาสาเหตุของการเจ็บป่วย จึงทราบว่าเป็นผลมาจากหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงล่วงละเมิดข้อห้ามที่ครูผู้สอนกำหนด เช่น ประพฤติผิดประเวณี เป็นชู้กับภรรยาของบุคคลอื่น ลักขโมยสิ่งของ ๆ บุคคลอื่น เรียกร้องค่าตอบแทนในการทำพิธีรักษาพยาบาล เป็นต้น ส่วนสิ่งที่จะเกิดกับตัวหมอธรรมได้แก่ การเจ็บป่วยเรื้อรังหรือป่วยออก ๆ แอด ๆ ถ้าความผิดนั้นร้ายแรงหมอธรรมก็จะกลายเป็นปอบไปเที่ยวสิงสู่เพื่อกินตับไตไส้พุงของชาวบ้าน ชาวบ้านจะทราบจากการที่ปอบตนนั้น "ออกปาก" เมื่อเข้าสิงสู่ร่างกายของชาวบ้านทำให้เกิดการเจ็บป่วย เมื่อหมอธรรมรายใดกลายเป็นปอบ สภาพของการเป็นหมอธรรมจะสิ้นสุดลง

ดังนั้นจะเห็นว่าทำไมชาวบ้านทั่วไปจึงไม่ปรารถนาที่จะเรียน "ธรรม" เพื่อเป็นหมอธรรม เนื่องจากข้อห้ามนานับประการดังที่กล่าวมา ซึ่งหมอธรรมแล้วว่าถ้าไม่ปฏิบัติตามข้อคละดังกล่าวแล้วจะต้องมีบางสิ่งที่ยังเกิดขึ้น หมอธรรมเรียกลักษณะดังกล่าวว่า "มันลิต้อง" หมายถึง มันจะก่อให้เกิดความผิดปกติขึ้นกับหมอธรรม หรือผู้ที่เป็นลูกเลี้ยง โดยจะก่อให้เกิดการเจ็บป่วยกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แม้ว่าจะไปรับการรักษาจากที่ใดก็จะไม่หายขาด จนกระทั่งมีการค้นหาสาเหตุโดยการนั่งทางในหรือนั่งธรรม จึงพบว่าเกิดจากการที่หมอธรรมประพฤตินั้นล่วงละเมิดข้อห้ามต่าง ๆ ลูกเลี้ยง 2 ราย ซึ่งเป็นลูกเลี้ยงของพ่อเลี้ยงรายเดียวกันได้เล่าถึงประสบการณ์ดังกล่าวให้ฟัง รายแรกเล่าว่าตนเองเจ็บป่วยบ่อย เดี่ยวเป็นเดี่ยวยหาย รักษาอย่างไรก็ไม่หายขาด จึงไปให้หมอธรรมรายอื่นนั่งธรรมดูให้ พบว่าสาเหตุของการเจ็บป่วยมาจากการที่ "พ่อเลี้ยง" ประพฤติผิดประเวณี เป็นชู้กับภรรยาของคนอื่น โดยหมอธรรมที่นั่งธรรมกล่าวกับลูกเลี้ยงรายนี้ว่า "ฮ่มโพธิ์ ฮ่มไทรหักแล้ว ใ้หาฮ่มโพธิ์ ฮ่มไทรหม่อง

ใหม่เฟื่อง" (ร่วมโพธิ์ ร่วมไทรหักแล้วให้หาร่วมโพธิ์ ร่วมไทรใหม่เป็นที่ฝังร่วมเงา) พร้อมกับแนะนำ
ให้ไปหา "พ่อเลี้ยง" คนใหม่โดยบอกใบ้ให้ว่าอยู่ทางทิศใด แล้วให้ชาวบ้านรายนั้นไปเสาะ
แสวงหาเองตามความเข้าใจ หลังจากเปลี่ยนไปอยู่กับหมอธรรมคนใหม่ หรือพ่อเลี้ยงคนใหม่
แล้ว ปรากฏว่าอาการเจ็บป่วยยอด ๆ แอด ๆ ได้หายไป ทำให้ชาวบ้านรายนั้นเชื่อว่าพ่อ-
เลี้ยงคนเก่าของตนเองประพฤติดิฉิดในธรรม หรือล่วงละเมิดข้อห้ามในการเรียนธรรม

ลูกเลี้ยงอีกรายกล่าวว่าตนเองป่วยด้วยอาการทางประสาท พุดจาเพื่อเจ้า คลุ่ม
คลั่งเป็นเวลา 2 ปี ไปรับการรักษาจากการแพทย์แผนปัจจุบัน และแพทย์แผนโบราณหลายแห่ง
แต่อาการดังกล่าวไม่ดีขึ้น จนกระทั่งมีการเชิญหมอธรรมมานั่งธรรมพบว่าสาเหตุการเจ็บป่วยมา
จากการที่พ่อเลี้ยงของตนเองประพฤติดิฉิดในธรรม เมื่อลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอ
ธรรมรายเดิม และเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใหม่ ปรากฏว่าอาการเจ็บป่วยดังกล่าว
ค่อยๆ เลาลง หมอธรรมได้รดน้ำมนต์ให้ทุกวันพระ ประกอบกับลูกเลี้ยงรายนี้ได้รับการรักษา
จากการแพทย์แผนปัจจุบัน ในไม่ช้าอาการดังกล่าวก็หายไปเป็นที่สุด เมื่อหมอธรรมรายใดไม่
ประพฤติดิฉิดตามข้อกำหนด หรือที่หมอธรรมเรียก "ผิดธรรม" นอกจากลูกเลี้ยงจะเกิดการเจ็บ-
ป่วย หมอธรรมเองอาจจะมีอาการบ้า หรือเป็นโรคประสาท บางรายถ้าไม่หาทางแก้ไขก็จะมี
มีสภาพเป็นปอบในที่ที่สุด สำหรับวิธีการแก้ไขมี 2 วิธี วิธีแรก หมอธรรมรายนั้นต้องให้หมอ-
ธรรมที่เรียนธรรมมามากกว่าตน มีความสามารถมากกว่าตน มาทำ "พิธีคุ้มธรรม" ให้โดย
การจัดเตรียมคายยกครุตามธรรมที่ตนเรียนมาแล้วให้หมอธรรมที่มาทำพิธีสวดธรรมบทใหม่
เพิ่มเติมให้เพื่อให้ธรรมสมบูรณ์ เมื่อเสร็จพิธีก็จะนำคายที่ใช้ในการประกอบพิธีวางไว้ที่หิ้งบูชา
ธรรมที่บ้านหมอธรรมที่มีอาการป่วย หลังจากนั้นอาการป่วยก็จะหายในที่ที่สุด วิธีที่สอง หมอ-
ธรรมรายนั้นต้องให้หมอธรรมรายอื่นที่มีความสามารถมากกว่าตนมาทำ "พิธีสิทธธรรม" ให้
ลักษณะเดียวกับการลาสิกขาบทของพระ หมอธรรมที่ป่วยจะต้องนำขันห้า ขันแปดมาให้หมอ-
ธรรมทำพิธีให้ โดยการบูชาพระรัตนตรัย ป่าวประกาศเทวดาอารักษ์ให้มาช่วยเป็นสักขีพยาน
ว่าหมอธรรมรายนี้ได้เลิกยึดถือในธรรมที่ตนเองเรียนมาแล้ว ได้ลาออกจากการเป็นหมอธรรม
กลับสู่สภาพของการเป็นบุคคลธรรมดา

การยกครุ ผู้ที่ประสงค์จะเรียนธรรมจะต้องนำ "คายยกครุ" มามอบให้แก่หมอ-
ธรรม เพื่อทำพิธีบูชาครูก่อนที่จะเรียนธรรม ส่วนประกอบของคายยกครุจะแตกต่างกันตามแต่
ธรรมที่เรียนว่าเป็นประเภทใด แต่คายยกครุโดยทั่วไปมักประกอบด้วย ขันนบกเบ็ง ขันห้า ขัน-
แปด ขันห้าประกอบด้วย ดอกไม้ และเทียนอย่างละ 5 คู่ ขันแปดประกอบด้วย ดอกไม้และ

เทียนอย่างละ 8 คู่ ส่วนชั้นน้กเบ็งที่ใช้ประกอบคายนกครุ จะต่างจากชั้นน้กเบ็งโดยทั่วไป กล่าวคือ จะเป็นชั้นน้กเบ็งที่ทำกลีบเวียนไปทางซ้าย 1 คู่ และชั้นน้กเบ็งทำกลีบเวียนไปทางขวาอีก 1 คู่ นอกจากนี้จะมีผ้าขึ้น 1 ผืน ผ้าขาว 1 วา ซึ่งหมอธรรมจะเรียกอย่างคล้องจองกันว่า "ขึ้นผืน แพรว" เหล้าก่อง ไช้หน่วย และเงินตามที่ครูผู้สอนกำหนด คำว่าเหล้าก่อง หมายถึง เหล้าประเภทหนึ่งที่ชาวบ้านทำเพื่อบริโภคกันในสมัยก่อน ส่วนคำว่าไช้หน่วย หมายถึง ไช้ไก่ 1 ฟอง ธรรมบางประเภทจะมีผ้าไตรจีวร และน้ำอบ น้ำหอมเป็นส่วนประกอบ สำหรับคายนกครุของหมอธรรมบรรลุนั้นจะไม่มีชั้นน้กเบ็งเป็นส่วนประกอบคายนกครุ ให้แก่หมอธรรมผู้เป็นครูผู้สอน ครูผู้สอนยื่นมือมารับคายนกครุแสดงถึงการยอมรับผู้เรียนเป็นศิษย์ (กรณีของหมอธรรมทั่วไป) ส่วนหมอธรรมบรรลุนั้นเป็นศิษย์จะได้รับการยอมรับเมื่อเรียนธรรมได้บรรลุนหรือติด หลังจากนั้นครูผู้สอนจะสอนให้ผู้เรียนท่องคาถาบูชาพระรัตนตรัย บูชาดอกไม้พ้อเป็นพิธี ต่อจากนั้นจะมอบตำราให้แก่ผู้เรียนนำไปท่องจำด้วยตนเองจนสำเร็จ ผู้ที่เรียนธรรมจึงจะนำตำรากลับมาคืนให้แก่ครูผู้สอน และหาโอกาสแสดงความสามารถของตนเองให้ชาวบ้านยอมรับตนเองเป็นหมอธรรมต่อไป

การเข้าเป็นลูกเลี้ยง หรือ ลูกฝั่ง ลูกเทียน

ระบบพ่อเลี้ยงและลูกเลี้ยง เป็นจารีตประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ชาวบ้านคำม่วงทุกคนต้องมี "พ่อเลี้ยง" หรือหมอธรรมเป็นที่พึ่งพาโดยการปวารณาตนเองเข้าเป็น "ลูกเลี้ยง" ของหมอธรรม เพื่อให้อำนาจเวทย์มนต์คาถาหรือ "ของรักษา" ที่หมอธรรมร่ำเรียนมาปกป้องคุ้มครองตนให้พ้นจากอันตรายของอำนาจเหนือธรรมชาติ ภูตผี ปีศาจ ดังนั้นจึงมีคำเรียกผู้ที่เข้าพึ่งพาอำนาจเวทย์มนต์คาถาของหมอธรรมว่า "ลูกเลี้ยง"

ส่วนคำว่า "ลูกฝั่ง ลูกเทียน" มีความหมายมาจากการที่ชาวบ้านผู้ประสงค์จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใด จะต้องนำขันห้าหรือขันแปด ซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ หรือดอกไม้ 8 คู่ เทียน 8 คู่ ไปมอบให้แก่หมอธรรม เพื่อขอเข้าพึ่งพา "ของรักษา" จากหมอธรรม ในสมัยก่อนนั้นหมอธรรมเล่าว่าไม่มีการใช้เทียนดังเช่นในปัจจุบัน ชาวบ้านจะนำไขจากรังผึ้งมาทำเป็นเส้น แล้วตัดเป็นท่อน ๆ ใช้แทนเทียน เมื่อมีการเปลี่ยนมาใช้เทียน จึงยังมีคำว่า "ลูกฝั่ง" ติดอยู่ด้วยตลอด

ทำไมชาวบ้านคำม่างทุกคนจึงต้องเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรม บุญเรือง จรรยาศรี (2523) กล่าวไว้ว่า "ยังมีความนับถืออย่างหนึ่งที่ชาวอีสานถือกันมากคือ "ของ-รักษา" โดยถือว่าคนเราต้องขึ้นอยู่กับของรักษาอย่างไรอย่างหนึ่ง จะมีชีวิตอยู่ลอย ๆ ไม่ได้ คนโบราณถือว่าชีวิตของคน ๆ หนึ่งต้องมีผู้คุ้มครอง ผู้คุ้มครองนั้นเรียกว่า "ธรรม" สามารถคุ้มครองป้องกันความวิบัติได้ ลัทธิที่ว่านี้เหมือนกับเทวดาประจำชีพอ่างหนึ่งที่เรารู้จักกันทั่วไปนั่นเอง" จากคำบอกเล่าของบรรดาชาวบ้านที่ได้กล่าวถึงเหตุผลที่ตนเองต้องมีพ่อเลี้ยงนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับเหตุผลที่กล่าวมา เหตุผลประการแรกคือ ทำตามจารีตประเพณีที่บรรพบุรุษได้กระทำ เมื่อตนเองถึงกำเนิดขึ้นมาก็ต้องเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใดรายหนึ่งตามที่แม่หรือญาติฝ่ายมาได้ไปกระทำพิธี "ครอบเข้าของรักษา" โดยที่ตนเองไม่มีโอกาสได้ตัดสินใจ

เหตุผลที่สำคัญประการที่สอง คือ การที่ชาวบ้านรายใดอยู่โดยไม่มีเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมเหมือน "ว้าว ควายไม่มีคอก ไม่มีที่กักขังรักษาตนเองให้พ้นภัย" ชาวบ้านมีความรู้สึกไม่มั่นใจถ้าตนเองอยู่โดยไม่มี "ของรักษา" ของหมอธรรมคุ้มกันภัย จากอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ เหตุผลดังกล่าวส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคำตอบที่ได้จากบรรดาชาวบ้านที่เป็นหญิงไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านทั่วไปหรือผู้ที่รับราชการครูในหมู่บ้าน บรรดาชาวบ้านที่เป็นชายส่วนใหญ่เมื่อหมอธรรมที่ตนเองเข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยงเสียชีวิตไปแล้ว ก็มักจะไม่มีใจที่จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใดแล้ว แต่ผู้เป็นแม่ พี่สาว น้องสาว หรือภรรยาจะเป็นผู้จัดการนำชื่อของตนเองไปเข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใด เหตุผลก็คือ "อยู่น่าเจ้าของ" (ฝั่งตนเอง) บางรายไม่ทราบว่าตนเองเป็นลูกเลี้ยงของใคร บางรายจะบอกว่าตนเองไม่ได้เข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใด เมื่อสอบถามจากภรรยาหรือญาติฝ่ายแม่จึงทราบว่าบุคคลผู้นั้นเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใด

เมื่อสอบถามจากหมอธรรมถึงเหตุผลที่ทำไมชาวบ้านต้องมี "พ่อเลี้ยง" หมอธรรมตอบว่า "มันเป็นจารีตประเพณี เหมือนว้าว ควายก็ต้องมีคอกล้อมป้องกันอันตราย คนก็ต้องมีสิ่งขวางกันอันตรายให้พ้นจากอำนาจของภูตผี ปีศาจไว้เช่นกัน ถ้าไม่มีอะไรคุ้มกันก็ดูเหมือนเป็นคนที่ไม่มီးอะไรเลย ชาวบ้านทั่วไปไม่ได้เรียนเวทย์มนต์คาถามา ไม่สามารถปกป้องตนเองให้รอดพ้นจากอำนาจของภูตผี ปีศาจได้ จึงต้องพึ่งหมอธรรม"

การเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรม มีลักษณะที่แตกต่างกันไป ดังนี้

การเข้าเป็นลูกเลี้ยงตามเครือญาติทางฝ่ายแม่ ซึ่งเป็นลักษณะของการเข้าเป็นลูกเลี้ยงของบรรดาชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ เมื่อถือกำเนิดขึ้นมาผู้เป็นแม่หรือญาติทางฝ่ายแม่จะต้องทำพิธีครอบเข้าของรักษากับหมอธรรมรายใดรายหนึ่ง และกลายเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้น เมื่อบุคคลนั้นแต่งงานมีบุตรชายหญิงก็ต้องนำบุตรของตนเองไปทำพิธีครอบเข้าของรักษา เป็นลูกเลี้ยงกับหมอธรรมรายนั้น ๆ ต่อไป จนถึงขึ้นหลาน หลาน ยกเว้นหลานหรือหลานของบุตรชายจะต้องเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมตามเครือญาติทางฝ่ายภรรยาของเขา การสืบทอดการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้น ๆ จะสิ้นสุดลงเมื่อหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงเสียชีวิตลง

การเข้าเป็นลูกเลี้ยงหลังจากได้รับการรักษาจากหมอธรรมรายนั้น ๆ จนกระทั่งหายจากอาการเจ็บป่วย การเข้าเป็นลูกเลี้ยงในลักษณะนี้มี 2 กรณีด้วยกัน กรณีแรก ผู้ที่มีพ่อเลี้ยงอยู่แล้วเมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยบ่อยหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตนเองไม่สามารถรักษาให้หายได้ เมื่อไปรับการรักษาจากหมอธรรมรายอื่นแล้วหายก็จะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายเดิม แล้วไปทำพิธีครอบเข้าของรักษาเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใหม่ที่รักษาตนเองให้หายจากอาการเจ็บป่วย บางรายเมื่อพบว่าตนเองมีอาการเจ็บป่วยบ่อยก็จะขอลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมที่ตนเองสังกัดอยู่โดยให้เหตุผลว่า "ไม่ถูกกันกับพ่อเลี้ยง" ซึ่งไม่ได้หมายความว่ามีความบาดหมางใจกันกับพ่อเลี้ยงของตนเอง แต่หมายถึงว่าไม่ถูกกันของรักษาของพ่อเลี้ยงทำให้ของรักษาของพ่อเลี้ยงไม่ปกป้องคุ้มครองตนเอง

กรณีที่สอง เมื่อพ่อเลี้ยงเสียชีวิตลง ชาวบ้านอยู่ในระหว่างการตัดสินใจเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใหม่ ถ้าในช่วงดังกล่าวตนเอง สมาชิกในครอบครัว หรือญาติเกิดเจ็บป่วยแล้วได้รับการรักษาจากหมอธรรมรายใดรายหนึ่งจนกระทั่งหายจากอาการเจ็บป่วย ชาวบ้านมักจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้นทั้งตระกูล (ที่เป็นเครือญาติทางฝ่ายแม่)

การเข้าเป็นลูกเลี้ยงด้วยการแนะนำจากญาติหรือเพื่อนบ้าน การเข้าเป็นลูกเลี้ยงในลักษณะนี้เกิดขึ้นเมื่อหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตนเองเสียชีวิตลง หรือหญิงชายที่อพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านในฐานะลูกสะใภ้หรือลูกเขย ในกรณีที่หมู่บ้านเดิมของตนเองอยู่ไกล มีความคิดว่าจะพินิจพ่อเลี้ยงไม่ได้เต็มที่เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วย จึงมักจะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของพ่อเลี้ยงที่อยู่หมู่บ้านเดิม และมาเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมในหมู่บ้านค้ำม่วง ส่วนใหญ่การเข้าเป็นลูกเลี้ยงของบุคคลเหล่านี้มักจะได้รับคำแนะนำจากบรรดาญาติทางฝ่ายภรรยา

หรือสามีว่าควรจะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใด ส่วนผู้ที่มีพ่อเลี้ยงเป็นชาวบ้านคำม่วง อยู่แล้ว เมื่อพ่อเลี้ยงของตนเองเสียชีวิตลง เพื่อนบ้านที่มีความสนิทสนมกันอาจจะชักนำให้เป็น ลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายที่ตนเองสังกัดเป็นลูกเลี้ยงอยู่ แต่ทั้งนี้ต้องมีการปรึกษาหารือกันใน หมู่เครือญาติว่าควรเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้น ๆ หรือไม่

การเข้าเป็นลูกเลี้ยงด้วยวิจารณญาณและความพอใจของตนเอง เมื่อหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตนเองเสียชีวิตลง บรรดาลูกเลี้ยงก็จะแสวงหาหมอธรรมรายใหม่เพื่อที่ตนเองจะได้เข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยง โดยพิจารณาจากความเก่งกล้าสามารถของหมอธรรมเป็นหลัก เมื่อเห็นว่าหมอธรรมรายใดมีคุณสมบัติดังกล่าวก็จะไปขอเข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยง

สำหรับเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกหมอธรรมที่จะมาเป็นพ่อเลี้ยงของตนนั้น ชาวบ้านมีเกณฑ์การพิจารณาเพียงไม่กี่ประการ ได้แก่ หมอธรรมต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถเรียนรู้ ธรรมมามาก มีความสามารถในการทำพิธีรักษา และที่สำคัญต้องประพฤติตนอยู่ในศีลห้า เป็นผู้ที่มีสุขภาพแข็งแรงไม่เจ็บป่วยบ่อย ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในเรื่องคุณสมบัติของหมอธรรมที่ ชาวบ้านคาดหวัง สาเหตุที่ชาวบ้านต้องการหมอธรรมที่มีคุณสมบัติดังกล่าว เพราะชาวบ้าน ต้องการหมอธรรมที่สามารถใช้อำนาจเวทย์มนต์คาถาปกปักรักษาตนเองได้จริง ๆ ถ้าจะ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็เพื่อความมั่นใจว่าตนเองจะถูกปกปักรักษาให้รอดพ้นจากอำนาจของสิ่งเหนือ ธรรมชาติได้จริง

พิธีการเข้าเป็นลูกเลี้ยง

ในการที่ชาวบ้านประสงค์จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงหรือลูกผึ่ง ลูกเทียน ของหมอธรรม รายใดนั้นจะต้องมีพิธีการหรือขั้นตอนในการจะเข้าเป็นลูกเลี้ยง หลังจากที่ชาวบ้านพิจารณา แล้วและเห็นว่าหมอธรรมรายใดที่มีความเหมาะสมที่จะเป็น "พ่อเลี้ยง" ของตนเองชาวบ้านก็ จะต้องศึกษาข้อมูลก่อนว่าการเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้น ๆ ตนเองจะต้องทำอย่างไรบ้าง

เนื่องจาก "พิธีการครอบเข้าของรักษา" กับหมอธรรมแต่ละคนนั้นสิ่งที่ชาวบ้านจะ ต้องนำไปกระทำพิธีแตกต่างกันไป หมอธรรมบางรายจะกำหนดว่าต้องมีเงินด้วย บางรายก็ ไม่กำหนดแต่ส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ชาวบ้านผู้ที่ประสงค์จะเข้าเป็นลูกเลี้ยงของ หมอธรรมมักจะต้องนำขันห้า ขันแปด หรือเฉพาะขันห้า ซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ 5 คู่ เทียน

5 คู่ ส่วนชั้นแปดก็เพิ่มเป็นแปดคู่ สำหรับหมอรรถรมที่กำหนดให้มีทั้งชั้นห้าและชั้นแปดนั้น เนื่องจากครูผู้สอนได้กำหนดมาว่า ผู้ที่จะเข้าเป็นลูกเลี้ยง ถ้าเป็นผู้หญิงจะต้องนำชั้นห้ามาทำพิธี "ครอบเข้าของรักษา" และถ้าเป็นผู้ชายจะต้องนำชั้นแปดมาทำพิธี เมื่อครอบครว้ไต่มีความประสงค์จะเข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยงของหมอรรถรม หัวหน้าครอบครว้ก็มักจะนำทั้งชั้นห้า ชั้นแปด มากระทำพิธีครอบของรักษา หมอรรถรมบางรายก็ไม่มีการแบ่งแยก สิ่งที่ต้องนำมากระทำพิธี มีเพียงชั้นห้า พร้อมกับเงินค่ายกครูที่หมอรรถรมบางรายจะกำหนดให้มีเฉพาะชั้นห้า นอกจากนี้ก็มีด้ายขาวที่ชาวบ้านเรียกว่า "ผ้าผูกแขน" ไล่ไปในจานด้วย จำนวนเส้นตามจำนวนสมาชิกในครว้เรือน เพื่อที่จะให้หมอรรถรมทำพิธีปลุกเสกด้ายขาวดังกล่าวด้วยวิชาอาคม แล้วก็นำกลับมาผูกแขนให้แก่สมาชิกในครว้เรือน หมอรรถรมจะเรียกการกระทำพิธีดังกล่าวว่า "ทำผ้าผูกแขน" ซึ่งคำว่า "ผูกแขน" เป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า "มงคล" ซึ่งหมายถึงความเป็นศิริมงคลนั่นเอง

เมื่อชาวบ้านเตรียมสิ่งที่ต้องนำไปกระทำพิธีตามที่หมอรรถรมกำหนดเรียบร้อยแล้วก็นำมามอบให้หมอรรถรม พร้อมกับชี้แจงวัตถุประสงค์ที่ตนเองจะขอเข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยงของหมอรรถรมรายนั้น ๆ โดยมักจะมีการพูดว่า "ลูกหลานว่าจะมาขอพึ่งร่มโพธิ์ ร่มไทรให้อยู่ร่มอยู่เย็น" พร้อมกับยื่นจานชั้นห้า ชั้นแปดให้แก่หมอรรถรม ๆ จะนำจานดังกล่าวไปแล้วเอาดอกไม้ และเทียนไล่ไว้ในถาดบนหิ้งบูชาของตนพร้อมกับทำพิธีบอกกล่าวให้ "ของรักษา" ของตนเอง ทราบว่าผู้ใดหรือครอบครว้ใดประสงค์จะเข้ามาพึ่งพของรักษา เพื่อที่จะให้ของรักษาได้ช่วยปกปักรักษาครอบครว้ หรือบุคคลดังกล่าว หลังจากนั้นก็จะนำด้ายขาวมาทำพิธีปลุกเสกผ้าผูกแขน โดยการจับด้ายขาวขึ้นมาที่ละเส้นพร้อมกับท่องคาถาและผูกปมที่จุดกึ่งกลางความยาวของด้ายแต่ละเส้น จนครบ หลังจากนั้นจึงได้นำมามอบกลับคืนให้แก่เจ้าของ พร้อมกับแนะนำให้ปฏิบัติตนเป็นคนดี ปฏิบัติตนตามข้อคະລຳที่หมอรรถรมได้เล่าเรียนมา

เมื่อครอบครว้ นั้น ๆ มีสมาชิกเพิ่มขึ้นมาใหม่ก็จะมาทำพิธี "ครอบเข้าของรักษา" เพื่อให้สมาชิกใหม่ได้เข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอรรถรมรายเดียวกัน ไม่ว่าจะ เป็นบุตรที่ถือกำเนิดขึ้นมาในครอบครว้หรือว่าหลาน เหลนที่เกิดจากบุตรหญิง

การปฏิบัติของลูกเลี้ยงต่อพ่อเลี้ยง

ไม่เพียงแต่ตัวหมอธรรมเองเท่านั้นที่จะต้องมีการปฏิบัติตนตามข้อกำหนดหรือข้อเขล่ำที่ผู้ที่เป็นเจ้าของวิชาเป็นผู้กำหนดไว้ แต่บรรดาชาวบ้านที่เข้าสังกัดเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมก็จะต้องมีข้อปฏิบัติตามที่หมอธรรมกำหนดไว้เช่นกัน ซึ่งข้อกำหนดดังกล่าวหมอธรรมบางรายก็จะมีกรบอกกล่าวแก่บรรดาลูกเลี้ยงของตน แต่จะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านได้กระทำสืบทอดกันมา จึงจะทราบว่ำหมอธรรมส่วนใหญ่มีข้อกำหนดอะไรให้ลูกเลี้ยงถือปฏิบัติบ้าง ยกเว้นหมอธรรมที่มีข้อกำหนดที่แตกต่างออกไป

ข้อกำหนดส่วนใหญ่ของหมอธรรมที่ให้บรรดาลูกเลี้ยงถือปฏิบัติ มีดังนี้

1. เมื่อมีสมาชิกใหม่เพิ่มเข้ามาในครอบครัว ควรจะมีการแจ้งให้หมอธรรมทราบในลักษณะของ "การครอบเข้าของรักษา"

2. เมื่อสมาชิกในครอบครัวที่เป็นหญิงจะแต่งงานจะต้องแจ้งให้หมอธรรมทราบโดยการนำขันห้า หรือขันห้า ขันแปด พร้อมด้วยเงินตามที่หมอธรรมบางรายกำหนด ซึ่งการกระทำพิธีดังกล่าวทั้งหมอธรรมและลูกเลี้ยงส่วนใหญ่มักจะเรียกว่า "การครอบของรักษา" ซึ่งคำว่า "ครอบ" นั้นหมายถึง การบอกกล่าวให้ทราบ หมอธรรมหรือลูกเลี้ยงของหมอธรรมบางรายก็เรียกว่า "การแปลงฮ้านธรรม" หมายถึงการเปลี่ยนเครื่องบูชาบั้งบูชาใหม่ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วไม่มีการเปลี่ยนแปลงสิ่งใด นอกจากการทำพิธีบอกกล่าวของรักษา และเอาขันห้า ขันแปดพร้อมเงินขึ้นวางไว้บนหิ้งบูชาเท่านั้น ชาวบ้านกล่าวถึงจุดประสงค์ที่กระทำพิธีนี้ว่า "เพื่อไม่ให้เป็นการล่วงเกินของรักษา" สำหรับการบอกกล่าวของรักษานั้น หมอธรรมมักจะบอกว่า "ขอให้ลูกเลี้ยง ลูกเขยคนนี้จงมีความเจริญ อนุญาตให้เขาเป็นคู่ครองกัน ใจปรองดองกัน ทำมาค้าขึ้น"

แม้ว่าลูกเลี้ยงที่เป็นหญิงจะไม่ได้กระทำพิธีแต่งงาน แต่แอบไปลักลอบได้เสียกันหรือหนีตามกันไป ญาติก็จะต้องมาทำพิธีดังกล่าว แม้ว่าบางครั้งหมอธรรมจะไม่ทราบว่ำลูกเลี้ยงของตนไปลักลอบได้เสียกับใคร (สมาชิกในครอบครัวนั้นก็ไม่ต้องทราบเช่นกัน) เมื่อลูกเลี้ยงกระทำการอันเป็นการล่วงเกินต่อข้อกำหนดของหมอธรรม หรือที่เรียกกันว่า "ล่วงเกินของรักษา" จะมีสิ่งที่มาลงโทษบุคคลผู้นั้น ซึ่งมักจะอยู่ในรูปของการเจ็บป่วยของตัวลูกเลี้ยงผู้นั้นหรือตัวหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยง การเจ็บป่วยดังกล่าวมักจะมีลักษณะ "สามวันดี สี่วันไข้" เจ็บป่วยออก ๆ แอด ๆ รักษาไม่หาย จนกระทั่งมีการ "นั่งธรรม" เพื่อค้นหาสาเหตุของการเจ็บ

ป่วย แล้วทราบว่าสาเหตุเกิดมาจากหญิงสาวผู้เป็นลูกเลี้ยงประพฤติกว้างเกินของรักษา เมื่อลูกเลี้ยงนำเงินไปกระทำพิธีของขมาขอรักษา ลูกเลี้ยงหรือหมอธรรมจะมีอาการดีขึ้นและหายจากอาการเจ็บป่วยในที่สุด การประพฤติกว้างประเวณี หมอธรรมถือว่าเป็นการ "ผิดธรรม" หมอธรรมบางรายจะไม่มีกรงให้ภัยต่อลูกเลี้ยงที่ไปลักลอบได้เสียกัน จนกระทั่งตั้งครรภ์แล้วแอบไปทำแท้ง หมอธรรมรายดังกล่าวได้กล่าวว่า "พ่อจะไม่ให้ภัยสำหรับลูกเลี้ยงที่ไปลักลอบได้เสียกัน และแอบไปเอาลูกออก พ่อจะไม่บอกของรักษาให้ แล้วแต่จะเกิดอะไรขึ้นกับบุคคลผู้นั้นก็ตามแม้จะทราบก็ภัยไม่ได้ เพราะการกระทำเช่นนี้เป็นสิ่งที่โหดร้าย มันจะเข้าในกรรมช้อนันตกรรมห้าบาปมาก ช่างมนุษย์โดยตรง" แม้จะมีความจำเป็นเช่นไรที่ต้องทำแท้ง หมอธรรมก็จะไม่ให้ภัย

ในกรณีที่ประพฤติกว้างเกินโดยการล่วงเกินภรรยาหรือสามีของบุคคลอื่นก็จะมี ความผิดเช่นเดียวกัน

3. เมื่อลูกเลี้ยงจะอพยพไปอยู่ที่อื่นไม่ว่าจะเป็นการอพยพถาวรหรือชั่วคราว ก็จะต้อง "ครอบของรักษา" เช่นกัน เพื่อให้ของรักษาของหมอธรรมได้ตามไปปกป้องรักษาให้พ้นจากภัยอันตรายของภุมณี หมอธรรมวัย 75 ปี เล่าว่า "ลูกเลี้ยงเขาจะไปอยู่ที่อื่น หรือไปเรียนหนังสือก็จะมาบอกพ่อว่า พ่อใหญ่ช่วยจะไปอยู่ที่นั่นที่นี้ พ่อใหญ่ช่วยบูชาให้คุณพระพุทธรูปธรรม ท่านตามปกป้องรักษา เราก็บูชาให้โดยการจุดเทียนบูชาบอกกล่าวแก่ของรักษาว่า ลูกฝั่ง ลูกเทียนผู้นี้จะไปทำงานกรุงเทพฯ หรือจะไปรับราชการไปเรียน ขอให้ประสพแต่ความสุขความเจริญปราศจากโรคภัย อันตรายอย่าให้มาเบียดบัง ผู้ที่เป็นลูกเลี้ยงหรือผู้เป็นแม่จะนำขันห้า มามอบให้เราทำพิธีให้" การครอบเข้าของรักษาในลักษณะดังกล่าวเป็นการ "ครอบ" เพื่อบอกกล่าวให้พ่อเลี้ยงรับรู้ พ่อเลี้ยงจะได้ทำพิธีบอกกล่าวของรักษาให้ และเพื่อความมั่นใจในการเดินทาง การไปอาศัยอยู่ ณ ที่อื่นของลูกเลี้ยง

4. ทุกวันพระขึ้นและแรม 15 ค่ำ บรรดาลูกเลี้ยงทุกครอบครัวจะต้องนำขันห้า หรือที่ชาวบ้านและหมอธรรมเรียกกันว่า "ขันดอกไม้ มาที่บ้านพ่อเลี้ยง (เนื่องจากส่วนใหญ่แล้วมักจะนำดอกไม้ 5 คู่ ใส่จานมายังบ้านพ่อเลี้ยงมีน้อยรายที่ใส่ทั้งเทียนและดอกไม้อย่างละ 5 คู่) เพื่อที่จะกระทำพิธีบูชาของรักษา ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป สำหรับบรรดาลูกเลี้ยงที่อยู่ไกล หรือว่าอยู่ภายในหมู่บ้านแต่ในช่วงฤดูกาลทำนา ทำไร่ มีที่นาอยู่ไกลกลับมาไม่ทันหรือต้องนอนพักอาศัยอยู่ที่นา พ่อเลี้ยงก็จะอนุโลมให้ แต่ช่วงวันสำคัญที่บรรดาลูกเลี้ยงไม่ว่าจะอยู่ใกล้หรือไกลมักจะมาชุมนุมกัน ได้แก่ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา และวันสงกรานต์ นอก

จากการนำชันดอกไม้มายังบ้านพ่อเลี้ยงแล้วในวันสำคัญเหล่านี้บรรดาลูกเลี้ยงที่อยู่ไกลมักจะมี "ของสมบุญ สมคุณ" หรือ "ของสมนาบุญคุณ" ซึ่งเป็นสิ่งที่ตอบแทนบุญคุณพ่อเลี้ยงที่ช่วยปกป้องรักษาตนเอง สิ่งของดังกล่าวอาจจะเป็นเงินทอง เสื้อผ้าหรืออาหารสิ่งที่มีมักจะขาดไม่ได้ในวันสำคัญดังกล่าว ได้แก่ การนำด้ายขาว มาให้พ่อเลี้ยง "ทำผ้ายมุงคุณ" เพื่อผูกแขนหรือคล้องคอให้แก่ตนเองและสมาชิกในครอบครัว เพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข" ในช่วงวันสำคัญดังกล่าวจะพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เป็นหญิงมักจะมีผ้ายมุงแขนและคล้องที่คอ แม้ว่าจะไม่เจ็บป่วย ส่วนในช่วงที่ไม่ใช่วันสำคัญ เมื่อเกิดเจ็บป่วยเท่านั้นลูกเลี้ยงจึงจะไปให้พ่อเลี้ยงทำผ้ายมุงผูกแขนและคล้องคอให้ เพื่อให้หายจากการเจ็บป่วย สำหรับในวันสงกรานต์วันที่ 13 และ 14 เมษายน ซึ่งถือว่าเป็นวันสงกรานต์ของไทย (13 เมษายน) และวันเนาของชาวอีสาน (14 เมษายน) ซึ่งเป็นวันเป็ใหม่ของไทยแต่โบราณ บรรดาลูกเลี้ยงจะต้องนำน้ำมาเพื่อ "สรง" หรือรดน้ำดำหัวให้แก่พ่อเลี้ยง พร้อมทั้งให้พ่อเลี้ยงทำน้ำมนต์ให้เพื่อนำไปอาบหรือตีที่บ้านด้วย เพื่อให้หายจากทุกซ์โรคโรคร้าย"

5. เมื่อจะมาติดต่อกับพ่อเลี้ยงที่บ้านของพ่อเลี้ยงอันเป็นที่ของรักษาของพ่อเลี้ยง ตั้งอยู่ บรรดาลูกเลี้ยงที่เป็นหญิงจะต้องนุ่งผ้าขึ้นซ้อนกัน 2 ผืน หรือมีผ้าซับใน ไม่ให้นุ่งผ้าขึ้นผืนเดียวขึ้นไปบนบ้านพ่อเลี้ยง (กรณีนั่งกางเกงไม่เป็นอะไร) พ่อเลี้ยงอธิบายว่า การนุ่งผ้าขึ้นผืนเดียวจะบาง เมื่อยืนเดินหรือก้มมองดูไม่สุภาพ เมื่อพิจารณาจากเหตุผลดังกล่าวแล้วในปัจจุบันผ้าขึ้นที่ชาวบ้านนุ่งมักจะเป็นผ้าขึ้นที่ทำจากโรงงานค่อนข้างที่จะหนา แตกต่างจากสมัยก่อนที่ผ้าขึ้นที่ชาวบ้านนุ่งมักจะทำจากฝ้ายหรือทอจากเส้นไหมมองดูบาง ข้อกำหนดดังกล่าวจึงถูกกำหนดขึ้นมา

6. เมื่อลูกเลี้ยงเกิดเจ็บป่วย สิ่งที่ควรปฏิบัติคือ มาบอกกล่าวแก่พ่อเลี้ยงให้พ่อเลี้ยงผูกแขน หรือรดน้ำมนต์ให้ แม้ว่าจะไปรักษาด้วยการแพทย์แผนใหม่ก็ตาม ปัจจุบันลูกเลี้ยงบางรายก็ไม่ปฏิบัติตาม หมอธรรมในยุคปัจจุบันจะไม่เคร่งครัดต่อข้อกำหนดดังกล่าวนัก แต่ลูกเลี้ยงมักจะปฏิบัติตามนอกจากจะเป็นการให้เกียรติกับพ่อเลี้ยงแล้ว ยังเป็นการสร้างความมั่นใจและลดความวิตกกังวลให้กับตนเองและผู้ป่วย

7. เมื่อลูกเลี้ยงที่เจ็บป่วยต้องการจะไปรับการรักษาจากหมอลำผีฟ้า จะต้องมาลาออกจากความเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมทันที เนื่องจากหมอธรรมถือว่า "ผีกับธรรมไม่ถูกกัน" สำหรับการทำพิธีลาออกจะได้กล่าวถึงต่อไป

8. ลูกเลี้ยงจะต้องไม่ไปลักขโมยสิ่งของ ๆ คนอื่น เพราะถือว่าเป็นการ "ล่วงเกินของรักษา" หรือ "ผิดกรรม" เช่นเดียวกับการแอบลักลอบได้เสียกันของหนุ่มสาวลูกเลี้ยง มักจะไม่สารภาพความผิดของตนเองกับหมอธรรม แต่หมอธรรมก็จะทราบในที่สุด เมื่อลูกเลี้ยงผู้นั้นหรือพ่อเลี้ยงเกิดการเจ็บป่วย ไปรักษาด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่หายขาด หมอธรรมจะนั่งธรรมคันทาสาเหตุของการเจ็บป่วย แล้วจะทราบในที่สุดว่าลูกเลี้ยงทำผิดด้วยการลักขโมยสิ่งของ ๆ ผู้อื่น อันเป็นการล่วงเกินของรักษาลูกเลี้ยงต้องนำขันห้า ขันแปดมาขอขมาต่อของรักษาของพ่อเลี้ยง อาการเจ็บป่วยนั้นจึงจะหาย

การลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยง

การเข้าเป็นลูกเลี้ยงหรือลูกพี่ ลูกเทียน นั้น เมื่อมีการครอบเข้าของรักษาเพื่อเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมได้ ย่อมมีการลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมได้เช่นกัน สำหรับการลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงนั้นจะกระทำเช่นเดียวกับการครอบเข้าของรักษา ลูกเลี้ยงจะนำขันห้า หรือขันห้า ขันแปด แต่จะไม่มีผ้าผูกแขนหรือเงินไปมอบให้แก่พ่อเลี้ยงและแจ้งความประสงค์ให้พ่อเลี้ยงทราบว่าตนเองต้องการจะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมด้วย เหตุผลอะไร หมอธรรมก็จะนำขันห้าไปวางไว้ที่หิ้งบูชา พร้อมทั้งจุดเทียนบอกกล่าวแก่ของรักษาให้ทราบว่าบุคคลผู้นั้นหรือครอบครัวนี้ประสงค์จะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยง เพื่อให้ของรักษาทำหน้าที่ติดตามปกป้องคุ้มครองครอบครัวนี้ต่อไป

การที่ชาวบ้านจะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใดรายหนึ่งนั้นมักจะมิสาเหตุมาจากกรณีที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. เมื่อลูกเลี้ยงต้องอพยพครอบครัวไปอยู่ที่อื่น ซึ่งห่างไกลจากหมู่บ้านเดิมไม่สะดวกที่จะมาติดต่อหรือพังกกับพ่อเลี้ยง ก็มักจะมาทำพิธีลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยง และไปครอบเข้าของรักษาเป็น ลูกเลี้ยงของพ่อเลี้ยงรายใหม่ที่อยู่ใกล้แหล่งที่ตนอยู่อาศัย
2. เมื่อลูกเลี้ยงเกิดเจ็บป่วย หมอธรรมไม่สามารถรักษาให้หายได้ มีความจำเป็นต้องไปรับการรักษาที่หมอตำเฒ่า ต้องลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมก่อน จึงจะไปรับการรักษาจากหมอตำเฒ่าได้
3. เมื่อลูกเลี้ยงเกิดเจ็บป่วยอด ๆ แอด ๆ หรือครอบครัวมีแต่เรื่องเดือดร้อน เมื่อมีการนั่งธรรมดู พบว่ากรรมของหมอธรรมรายนี้ไม่ถูกต้อง ซึ่งชาวบ้านมักจะกล่าวว่า

"ไม่ถูกกับท่าน" ก็จะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนี้ หรือเข้าเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายใหม่ต่อไป กรณีนี้เกิดขึ้นกับชาวบ้านบ่อย ทำให้ต้องเปลี่ยนพ่อเลี้ยงรายใหม่

4. เมื่อลูกเลี้ยงเกิดเจ็บป่วยบ่อย หรือครอบครัวมีแต่เรื่องเดือดร้อนเช่นกัน แต่เมื่อมีการนั่งธรรมดูลูกพบว่าหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตนเองประพฤติดัดจากข้อกำหนดของการเรียนธรรม เช่น ประพฤติผิดประเวณีล่วงเกินภรรยาของคนอื่น ดื่มสุรา ลักโขมยสิ่งของของคนอื่น เป็นต้น ลูกเลี้ยงก็จะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายนั้น เจาะบุคคลหรือญาติทั้งหมด ซึ่งกรณีดังกล่าวเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก

5. เมื่อหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงเสียชีวิต บรรดาลูกเลี้ยงจะต้องนำขันห้ามาทำพิธีลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยง โดยการบอกกล่าวต่อหน้าศพของหมอธรรมว่าตนเองจะลาออกจากการเป็นลูกเลี้ยง

ความสัมพันธ์ระหว่างหมอธรรม

หมอธรรมทุกรายมีการติดต่อกัน พึ่งพาช่วยเหลือกันในด้านต่าง ๆ เนื่องจากเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน บางรายเป็นเครือญาติกัน บางรายก็เป็นเพื่อนกัน และบางรายเป็นผู้ที่รับเรียนธรรมมาจากครูผู้สอนคนเดียวกัน ดังนั้นหมอธรรมจึงมีการพึ่งพากันช่วยเหลือกันโดยตลอด แม้จะไม่ได้อยู่ในบทบาทของหมอธรรม หมอธรรมแต่ละรายมีบทบาทอื่น ๆ อีกนอกจากการเป็นหมอธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ด้วยบทบาทต่าง ๆ ที่หมอธรรมมีอยู่ทำให้หมอธรรมมีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับชาวบ้าน และหมอธรรมด้วยกันเอง

หมอธรรมบางกลุ่มมีบทบาทเป็นเผ่าแก่บ้าน ช่วยไกล่เกลี่ยตัดสินคดีความในหมู่บ้านที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวหรือระหว่างครอบครัว ในกรณีที่ไม่สามารถเจรจาตกลงกันได้โดยการไกล่เกลี่ยของเจ้าโคตร ของเครือญาติแต่ละฝ่าย หมอธรรมกลุ่มนี้มีโอกาสพบปะพูดคุยและทำหน้าที่ต่าง ๆ ร่วมกัน นอกจากนี้หมอธรรมเกือบทุกรายยังมีโอกาสพบปะกันในการจัดเตรียมงานบุญประเพณีต่าง ๆ ของหมู่บ้านอีกด้วย ในช่วงพบปะกันหมอธรรมมีโอกาสพูดคุยกันในเรื่องต่าง ๆ ช่วยเหลือกันในการทำงาน

นอกจากการติดต่อพบปะกันและช่วยเหลือกันในฐานะที่เป็นชาวบ้านเดียวกันแล้ว ในบทบาทของหมอธรรม ๆ ยังมีการพึ่งพากันในการทำพิธีรักษาผู้ป่วย โดยเฉพาะหมอธรรมที่รับเรียนมาจากครูผู้สอนคนเดียวกัน ดังเช่น กรณีที่ชาวบ้านรายหนึ่งป่วยด้วยโรคไข้โรค มีอาการ

ไอถี้ ญาติได้ไปตามหมอธรรมบรลุที่เป็นพ่อเลี้ยงมาทำพิธีรักษา หมอธรรมรายนั้นได้ไปตาม หมอธรรมบรลุรุ่นน้องที่รำเรียนมาจากครูผู้สอนคนเดียวกัน มาช่วยทำพิธีเพราะผู้ป่วยอาการหนัก นอกจากนี้หมอธรรมรายอื่นยังช่วยกันทำพิธีอื่น ๆ ประกอบการรักษาผู้ป่วย เช่น พิธี- สะเดาะเคราะห์ ส่งราหู กำจัดอำนาจเวทย์มนต์คาถาที่ผู้ป่วยถูกผู้มีเวทย์มนต์คาถาเสกเข้าตัว ของผู้ป่วย เป็นต้น ในกรณีที่หมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงไม่สามารถกระทำพิธีดังกล่าวได้มักจะไป ตามให้หมอธรรมที่มีความสามารถในการกระทำพิธีดังกล่าวมาช่วยทำพิธี ในบางครั้งหมอธรรม ที่มาช่วยทำพิธีก็เป็นหมอธรรมจากหมู่บ้านข้างเคียง โดยเฉพาะในรายที่ผู้ป่วยมีอาการหนัก หมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงมักจะตามหมอธรรมที่เป็นอาจารย์มาช่วยในการทำพิธีรักษาผู้ป่วย หรือ ตามหมอธรรมที่มีความสามารถมากกว่าตนเองมาช่วยทำพิธีรักษา เมื่อเห็นว่าอาการของผู้ป่วย ไม่ดีขึ้นดังเช่น หมอธรรมรายหนึ่งทำพิธีรักษาผู้ป่วยที่เป็นลูกเลี้ยงของตน สาเหตุของการเจ็บ-ป่วยมาจากการถูกผู้มีวิชาอาคมเสกเป่าสิ่งของเข้าสู่ร่างกายของผู้ป่วย ทำให้ผู้ป่วยมีอาการ เลื่อนลอย นุดจาเพื่อเจ้อ ญาติได้ไปตามพ่อเลี้ยงให้มาทำพิธีรักษาผู้ป่วย จากลักษณะอาการ ของผู้ป่วยและการนั่งกรรมเสี้ยงท่ายชันดอกไม้ หมอธรรมทราบว่าคุณเลี้ยงของตนถูก "ใส่-ของ" โดยผู้มีวิชาอาคม ประกอบกับดวงชะตาของผู้ป่วยอยู่ในเกณฑ์ไม่ดี ตามตำราโหรา- ศาสตร์อธิบายว่า "ราหูเข้า" ทำให้ชะตาชีวิตผู้ป่วยไม่ดี ต้องมีการทำพิธีส่งราหู หมอธรรม รายนี้ไม่สามารถทำพิธีดังกล่าวได้ จึงไปติดต่อให้หมอธรรมจากหมู่บ้านข้างเคียงซึ่งมีความ สามารถในการทำพิธีส่งราหูมาช่วยทำพิธี ดังนั้นการติดต่อพึ่งพากันในหมู่หมอธรรมด้วยกันเอง จึงมีทั้งภายในหมู่บ้าน และมีการติดต่อพึ่งพากันกับหมอธรรมภายนอกหมู่บ้านอีกด้วย

การร่วมมือร่วมแรงกันทั้งในการรักษาผู้ป่วยและงานต่าง ๆ ของหมู่บ้านของหมอ- ธรรม ถ้ามองอย่างผิวเผินเหมือนกับว่าในกลุ่มหมอธรรมมีความสัมพันธ์ที่ติดต่อกัน แต่ในสภาพ ความเป็นจริงแล้วหมอธรรมก็เป็นปฤชนคนธรรมที่มีความโลภ โกรธ หลง เหมือนกับชาวบ้าน ทั่ว ๆ ไป แม้ภาพที่ปรากฏแก่สายตาชาวบ้านหมอธรรมจะวางตนเป็นผู้มีศีลธรรม ยึดถือคติ เรื่อง "อุเบกขา" วางเฉย จากการสัมภาษณ์และการสังเกตพบว่า ในกลุ่มหมอธรรมด้วยกัน เองมีภาพของความขัดแย้งปรากฏให้เห็นอยู่ โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างหมอธรรมบรลุ และหมอธรรมทั่วไป ๆ มักจะกล่าวถึงการทำพิธีรักษาของหมอธรรมบรลุว่าเป็นการ "พิธี- เย็ด" หรือแสร้งทำให้เกิดอาการสันเหมือนผีเข้า ท่องคาถาอาคาด้วยภาษาที่ฟังไม่รู้เรื่อง ร้องตะโกนเอะอะโวยวาย เรียกร้องคำตอแทนในการทำพิธี และสรุปว่าไม่ใช่ธรรมของพระ พุทธเจ้า ส่วนหมอธรรมบรลุไม่ค่อยกล่าวถึงหมอธรรมทั่วไปในทางลบ เพียงแต่กล่าวถึงความ

ยากของการเรียนธรรมของตนว่า ไม่ใช่ทุกคนจะสามารถเรียนได้ตั้งเช่นการเรียนธรรมของ
 หมอธรรมทั่วไป เพราะการเรียนธรรมบรรลุนั้นผู้ที่จรรู้เรียนสำเร็จได้จะ "ติด" เอง คำว่า
 ติดหมายถึง สามารถท่องคาถาที่เป็นภาษาต่าง ๆ ได้โดยไม่รู้สีกตัว เหมือนมีสิ่งมาสิงสู่ร่าง
 กาย ซึ่งจะ "ติด" เพียงบางคนที่เจ้าของวิชาเดิมมาดลบันดาลให้ติดเท่านั้น หมอธรรมบรรลุ
 และหมอธรรมทั่วไปมักไม่ทำพิธีในการรักษาด้วยกัน เพราะถือว่าเป็นกรรมคนละฝ่าย แต่ความ
 ซัดแย้งดังกล่าวหมอธรรมทั้งสองฝ่ายมักจะไม่ได้แสดงให้เห็นปรากฏแก่สายตาชาวบ้านเมื่อหมอธรรม-
 บรรลุทำพิธีรักษาผู้ป่วยไม่ได้ผล ญาติไปตามหมอธรรมทั่วไปมาทำพิธีรักษา หมอธรรมก็จะมา
 เพราะไม่เป็นการทำพิธีร่วมกัน

ในกลุ่มหมอธรรมบรรลุและหมอธรรมทั่วไปก็มีความซัดแย้งกันเช่นกัน ในกลุ่มหมอ-
 ธรรมบรรลุมีความซัดแย้งกันน้อย เพราะมีอยู่ด้วยกันเพียง 2 ราย เท่านั้นในหมู่บ้านคำม่วง
 หมอธรรมบรรลุทั้งสองรายเป็นศิษย์สำนักเดียวกัน ภาพของการพึ่งพาร่วมแรงร่วมใจกันมีมาก
 กว่าความซัดแย้ง ส่วนหมอธรรมทั่วไปภาพของความซัดแย้งในระหว่างกลุ่มมีปรากฏให้เห็นมาก
 กว่า ความซัดแย้งดังกล่าวมักจะมาจากเรื่องของการชิงดีชิงเด่นกันในการเป็นหมอธรรมที่มี
 ความเก่งกล้าสามารถ หมอธรรมที่มีลูกเลี้ยงน้อยก็จะกล่าวถึงหมอธรรมที่มีลูกเลี้ยงเข้าสังกัด
 มากในเชิงประชดประชัน เช่น "พ่อไม่มีลูกเลี้ยงมากหรอก พ่อรับเฉพาะญาติพี่น้อง พ่อไม่เก่ง
 เหมือนพ่อดำเลยไม่กล้ารับมากเกรงกรรมของตนจะคุ้มครองลูกเลี้ยงไม่ได้ทั้งหมด" หมอธรรม
 ที่มีความสามารถในบางครั้งจะถูกการทำพิธีรักษาผู้ป่วยของหมอธรรมรายอื่น ดังเช่นกรณีที่ผู้
 ป่วยรายหนึ่งที่ป่วยด้วยโรคมะเร็งที่ปอด แต่หมอธรรมที่มาทำพิธีรักษา 2-3 ราย บอกว่าเกิด
 จากการทำกรรมของผีนา แต่ทำพิธีรักษาแล้วไม่ได้ผล ผู้ป่วยเสียชีวิตในที่สุด โดยที่หมอธรรมที่
 ชาวบ้านกล่าวถึงมีความสามารถมาก ในการทำพิธีรักษาและมีลูกเลี้ยงมากที่สุดในหมู่บ้านไม่ได้
 มาทำพิธีรักษา เมื่อมีโอกาสซักถามพูดคุยกับหมอธรรมรายนี้ถึงเรื่องดังกล่าวหมอธรรมรายนี้
 กล่าวว่า "นั่งธรรมกันมั่ว ๆ ดูจากอาการก็รู้แล้วว่าไม่ใช่เกิดจากการกระทำของภูตผี ผู้ป่วย
 ไอถี่ และมีไข้ตลอด รักษาอย่างม गयाจนผู้ป่วยต้องตาย"

หมอธรรมที่อยู่คนละสำนักเมื่อต้องกระทำพิธีในการรักษาผู้ป่วยร่วมกัน มักจะเข้าไป
 ด้วยความเกรงใจหรือทำตามมารยาท แต่ในความเป็นจริงแล้วความซัดแย้งได้เกิดขึ้นในจิต
 ใจของหมอธรรมทั้งสองฝ่าย เพราะมีขั้นตอนในการประกอบพิธีที่แตกต่างกัน หมอธรรมแต่ละ
 สำนักมักจะมีการติดยึดในเรื่องความเก่งกล้าสามารถของสำนักตน ในการกระทำพิธีรักษาผู้-
 ป่วย หมอธรรมมักจะทำพิธีให้เด่นกว่า ดีกว่าหมอธรรมอีกสำนัก

แม้จะมีภาพของความขัดแย้งปรากฏให้เห็นในกลุ่มหอมธรรม แต่ความขัดแย้งดังกล่าวก็ไม่รุนแรงและไม่ปรากฏแก่สายตาชาวบ้านชัดเจนนัก ดังนั้นภาพที่ปรากฏจึงยังคงเป็นภาพของการร่วมมือร่วมแรงกันในการประกอบพิธี "ไม่ถือเขาถือเรา"

ความสัมพันธ์ระหว่างลูกเลี้ยงของหอมธรรมรายเดียวกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างลูกเลี้ยงของหอมธรรมรายเดียวกัน ปรากฏให้เห็นใน 2 ลักษณะ เนื่องจากลูกเลี้ยงของหอมธรรมบางรายมีทั้งผู้ที่เป็นเครือญาติกับตนและลูกเลี้ยงที่เป็นชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ลักษณะแรกเป็นความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างจะแน่นแฟ้น ลูกเลี้ยงที่จะจัดอยู่ในกลุ่มนี้ได้แก่ ลูกเลี้ยงที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ลักษณะที่สอง ลักษณะของความสัมพันธ์ไม่แน่นแฟ้นดัง เช่นกลุ่มแรก ลูกเลี้ยงที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้มักจะเป็นลูกเลี้ยงที่ไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน

ลูกเลี้ยงที่จัดอยู่ในกลุ่มแรกมีความรู้สึกผูกพันกันทั้ง โดยการเป็นเครือญาติกัน และ ความผูกพันกันดังกล่าวได้ถูกกระชับให้แน่นแฟ้นขึ้นด้วยการเข้าร่วมกลุ่มกัน โดยการเป็นลูกเลี้ยงของหอมธรรมรายเดียวกันที่เป็นญาติกับตน ดังนั้นลูกเลี้ยงในกลุ่มนี้จึงมักจะมีการพึ่งพาช่วยเหลือกันในทุก ๆ ด้าน เช่น การช่วยเหลือกันในการทำกิจกรรมในไร่นา ไม่ว่าจะเป็นการปักดำนา เก็บเกี่ยวข้าว หรือเวดข้าว เมื่อครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งทำกิจกรรมในไร่นาของตนเองเสร็จก็จะไปช่วยทำกิจกรรมในไร่นาของอีกครอบครัวหนึ่ง การช่วยเหลือกันเมื่อเดือดร้อนหรือมีปัญหาในครอบครัว เช่น เมื่อขาดแคลนเงินทอง ขาดแคลนข้าว สามารถหยิบยืมกันได้โดยไม่มีการคิดดอกเบี้ย เมื่อเจ็บป่วยลูกเลี้ยงในกลุ่มนี้จะช่วยเหลือดูแลกัน เป็นกำลังใจให้แก่ผู้ป่วยและครอบครัวของผู้ป่วย เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาทขึ้นในครอบครัว ญาติผู้ใหญ่ในกลุ่มจะเข้าไปช่วยไกล่เกลี่ยให้คำแนะนำ ตลอดจนอบรมสั่งสอนให้บุคคลในครอบครัวนั้นมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ลูกเลี้ยงยังมีการช่วยเหลือกันเมื่อขาดแคลนพันธุ์พืช หรือสัตว์ ตลอดจนเรื่องอาหารการกิน เมื่อครอบครัวใดหาปู ปลา กบ เขียด ได้มากก็จะแบ่งปันให้ครอบครัวอื่น และเมื่อครอบครัวใดมีการประกอบพิธีกรรมขึ้นในครอบครัวลูกเลี้ยงก็จะมาช่วยเหลือกันโดยตลอด

ลูกเลี้ยงที่จัดอยู่ในกลุ่มที่สอง ความสัมพันธ์ระหว่างลูกเลี้ยงที่อยู่ในกลุ่มนี้มีลักษณะแตกต่างกับลูกเลี้ยงในกลุ่มแรก เพราะไม่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน แต่ลูกเลี้ยงที่อยู่ในกลุ่มนี้

ยังมีความรู้สึกว่าคุณเองเป็นผู้ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับลูกเลี้ยงทุกคนของหมอธรรมรายเดียวกันกับตน การพึ่งพาช่วยเหลือกันจึงปรากฏให้เห็นเช่นเดียวกันกับลูกเลี้ยงในกลุ่มแรก แต่จะมีลักษณะแตกต่างกัน ลูกเลี้ยงในกลุ่มนี้ไม่มีการช่วยเหลือกันในการทำกิจกรรมในไร่นา เพราะต่างคนต่างจ้างแรงงานมาช่วย ในอดีตลูกเลี้ยงของหมอธรรมรายเดียวกันสามารถให้वानกันมาช่วยทำกิจกรรมในไร่นาได้ในลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า "การลงแขก" ร่วมมือกันทำกิจกรรมทั้งในไร่นา และการก่อสร้างบ้านเรือน แต่ปัจจุบันมีการจ้างแรงงานเข้ามาแทนที่ เนื่องจากกิจกรรมในไร่นาของชาวบ้านมีมากขึ้น เพราะการผลิตในไร่นา โดยเฉพาะพืชไร่นั้นชาวบ้านเน้นการผลิตเพื่อขาย ดังนั้นต่างคนจึงต่างรีบเร่งให้กิจกรรมในไร่นาของตนเองเสร็จให้ทันตามช่วงระยะเวลาที่ราคาของผลผลิตขึ้นสูง ชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันจริง ๆ เท่านั้นจึงจะช่วยเหลือกันในการทำกิจกรรมในไร่นา นอกจากนี้การพึ่งพาช่วยเหลือกันเมื่อเกิดปัญหาเดือดร้อนขึ้นในครอบครัว เช่น เรื่องเงินทอง ลูกเลี้ยงที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้จะช่วยเหลือกันโดยให้กู้ยืม แล้วคิดอัตราดอกเบี้ย หรือปฏิเสธไม่ยอมให้กู้ยืม เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้นในครอบครัว ลูกเลี้ยงกลุ่มนี้จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ เพราะการไกล่เกลี่ยถือว่าเป็นเรื่องภายในกลุ่มเครือญาติกันเท่านั้น ส่วนเรื่องอาหารการกินลูกเลี้ยงในกลุ่มนี้ก็ยังคงมีการแบ่งปันกันเช่นเดียวกับลูกเลี้ยงกลุ่มแรก นอกจากนี้ในการพึ่งพาช่วยเหลือกันเมื่อเกิดการเจ็บป่วย การแบ่งปันพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การช่วยเหลือกันในงานพิธีกรรมต่าง ๆ ของครอบครัว ลูกเลี้ยงกลุ่มนี้ก็ยังคงมีการช่วยเหลือพึ่งพากันดังเช่นลูกเลี้ยงกลุ่มแรก ในบางครั้งลูกเลี้ยงที่อยู่ในกลุ่มนี้จะกลายเป็นลูกเลี้ยงที่มีความสัมพันธ์กับลูกเลี้ยงในกลุ่มเดียวกันกับตน โดยการที่ลูกหรือหลานมาแต่งงานกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างลูกเลี้ยงและหมอธรรม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ลูกเลี้ยงของหมอธรรมมีทั้งผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับหมอธรรมและชาวบ้านทั่วไป ความใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างหมอธรรมและลูกเลี้ยงที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันย่อมจะมีมากกว่าลูกเลี้ยงที่เป็นชาวบ้านทั่วไป แม้ว่าหมอธรรมเองจะพยายามปฏิบัติต่อลูกเลี้ยงทุกรายเช่นเดียวกัน แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้วลูกเลี้ยงที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับหมอธรรมมีการติดต่อพึ่งพากับหมอธรรมแตกต่างไปจากลูกเลี้ยงที่เป็นชาวบ้านทั่วไป

กรณีของลูกเลี้ยงที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับหมอธรรม มักจะมีการติดต่อพึ่งพาไปมาหาสู่กับหมอธรรมบ่อยกว่าลูกเลี้ยงที่เป็นชาวบ้านทั่วไป แม้ไม่มีความเดือดร้อนในครอบครัว ลูกเลี้ยงก็ยังคงมีการติดต่อกับหมอธรรมในลักษณะของญาติที่มักจะไปมาหาสู่ พูดคุยถามสารทุกข์สุขดิบกัน และมีการพึ่งพากันในลักษณะที่เครือญาติพึ่งกระทำต่อกัน กล่าวคือ เมื่อมีอาหารการกินลูกเลี้ยงก็จะแบ่งปันมาให้หมอธรรม มารับประทานอาหารร่วมกัน แลกเปลี่ยนพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ช่วยเหลือในการทำกิจกรรมในไร่นา หรือการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในครอบครัว เมื่อเกิดการเจ็บป่วย ตลอดจนเมื่อครอบครัวของลูกเลี้ยงมีปัญหาในเรื่องเงินทองก็จะมาติดต่อขอความช่วยเหลือจากหมอธรรม เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาทในครอบครัวหมอธรรมก็จะทำหน้าที่เป็นผู้มาไกล่เกลี่ยร่วมกับญาติผู้อาวุโสที่ทำหน้าที่เป็นเจ้าโคตรในตระกูลเดียวกัน หรือเมื่อมีการติดต่อทามตามลู่ขอลูกสาวของลูกเลี้ยง ลูกเลี้ยงก็จะมาตามหมอธรรมไปทำหน้าที่เจรจาทกลงค่าสินสอดกับเจ้าโคตรทางฝ่ายชาย ร่วมกับเจ้าโคตรคนอื่น ๆ ในตระกูลของตน แม้กระทั่งการที่ลูกชายของลูกเลี้ยงไปลู่ขอหญิงสาว หมอธรรมก็ยังคงต้องทำหน้าที่เป็นเผ่าแก่ไปลู่ขอให้ เป็นต้น อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าความเคลื่อนไหวแทบทุกประการในครอบครัวของลูกเลี้ยงหมอธรรมได้รับทราบโดยตลอด เพราะนอกจากการปฏิบัติต่อกันตามบทบาทของพ่อเลี้ยงและลูกเลี้ยงแล้ว ลูกเลี้ยงและหมอธรรมยังปฏิบัติต่อกันตามบทบาทของการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางเครือญาติอีกด้วย

ส่วนลูกเลี้ยงที่เป็นชาวบ้านทั่วไป มักจะมีการติดต่อกับหมอธรรมตามบทบาทของลูกเลี้ยงที่พึ่งจะกระทำต่อหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงของตน หมอธรรมก็จะกระทำในลักษณะเดียวกับลูกเลี้ยง กรณีที่ลูกเลี้ยงที่เป็นชาวบ้านทั่วไปมักจะมาติดต่อกับหมอธรรม เมื่อมีสมาชิกเพิ่มขึ้นในครอบครัว อันได้แก่ บุตรที่เกิดใหม่ หรือการแต่งงานนำบุตรเขยเข้ามาในครอบครัว ลูกเลี้ยงก็จะมาแจ้งให้พ่อเลี้ยงทราบ มักจะมาตามพ่อเลี้ยงไปผูกแขนให้เพื่อป้องกันอำนาจภูตผีมาแทรกแซงก่อนจะนำไปรักษาด้วยการแพทย์แผนปัจจุบัน เป็นการครอบงำรักษาของหมอธรรมด้วย บางรายก็จะให้หมอธรรมทำพิธีรักษาให้ แต่ลูกเลี้ยงบางรายก็ไม่ได้บอกกล่าวให้หมอธรรมทราบ กรณีที่หมอธรรมรับรู้ว่าลูกเลี้ยงป่วย หมอธรรมมักจะตามไปเยี่ยมลูกเลี้ยงที่โรงพยาบาลและผูกแขนให้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ภูตผีเข้ามาแทรกแซงอาการป่วยของลูกเลี้ยง นอกจากนี้เมื่อวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันพระ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ ลูกเลี้ยงจึงจะมาติดต่อกับพ่อเลี้ยงโดยการมาประกอบพิธีตามบทบาทและหน้าที่ของลูกเลี้ยงที่พึ่งปฏิบัติต่อพ่อเลี้ยง ส่วนกรณีที่มีการทะเลาะวิวาทกันภายในครอบครัว ลูกเลี้ยงบาง

รายเท่านั้นที่จะมาตามหมอธรรมไปทำหน้าที่ใกล้เคียงให้หรือกรณีที่มีการสู้ขอก็เช่นเดียวกัน เพราะหน้าที่ดังกล่าวเป็นหน้าที่ของเจ้าโคตรประจำตระกูลของลูกเลี้ยงแต่ละราย นอกจากกรณีที่ลูกเลี้ยงรายนั้นมีความเคารพนับถือในตัวหมอธรรมที่เป็นพ่อเลี้ยงมากจึงจะตามหมอธรรมไปร่วมเป็นผู้ทำหน้าที่ดังกล่าว ส่วนการพึ่งพากันในการทำกิจกรรมในไร่นา การแบ่งปันอาหาร หรือการหยิบยืมเงินทอง กรณีดังกล่าวมักจะไม่มีการติดต่อพึ่งพากันระหว่างหมอธรรมและลูกเลี้ยงในกลุ่มนี้

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างลูกเลี้ยงและหมอธรรมจะเห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกันทั้งคู่เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ทั้งลูกเลี้ยงและหมอธรรมต่างก็ได้รับประโยชน์ในการเข้ามาติดต่อสัมพันธ์กัน ลูกเลี้ยงได้รับความสบายใจ คลายความวิตกกังวล ได้รับการรักษาจากหมอธรรม (ในรูปแบบของการให้คำแนะนำสั่งสอน การประกอบพิธีกรรม) และการปกป้องคุ้มครอง ส่วนหมอธรรมได้รับประโยชน์จากลูกเลี้ยงทั้งในเรื่องของรูปธรรม ได้แก่ เงินและสิ่งของ ในเรื่องของนามธรรม ได้แก่ การสร้างเสริมอำนาจบารมีให้แก่ตน และการดำรงรักษาสถานภาพทางสังคมของตนเองไว้ เพราะหมอธรรมที่มีลูกเลี้ยงมากย่อมเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นหมอธรรมที่มีความสามารถเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้านทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างหมอธรรมและลูกเลี้ยง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อย ชาวบ้านไม่ว่าวัยหนุ่มสาวหรือวัยชราที่เป็นลูกเลี้ยงของหมอธรรม เมื่อมาติดต่อกับหมอธรรมมักจะมีท่าทางเคารพ นอบน้อมต่อหมอธรรม และใช้คำเรียกหมอธรรมว่า "พ่อเลี้ยง" ตลอดเวลา โดยเฉพาะในการประกอบพิธี บรรดาลูกเลี้ยงจะนั่งอยู่ห่างจากหมอธรรม ในบางครั้งหมอธรรมจะนั่งในที่ ๆ สูงกว่า ส่วนลูกเลี้ยงจะนั่งอยู่ต่ำกว่า แสดงให้เห็นถึงอำนาจ บารมีของหมอธรรมที่สูงกว่าชาวบ้านโดยทั่วไป ด้วยความเชื่อในเรื่องบุญและกรรม รวมทั้งผลประโยชน์ที่บรรดาลูกเลี้ยงได้รับจากหมอธรรม ทำให้ชาวบ้านยอมรับในสถานภาพของตนเองว่า มีบุญน้อยกว่าหมอธรรม การติดต่อของลูกเลี้ยงและหมอธรรมจึงมีลักษณะของการติดต่อกันระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อย หมอธรรมให้การอุปถัมภ์ช่วยเหลือแก่ลูกเลี้ยง ลูกเลี้ยงทุกคนล้วนเป็นบริวารของหมอธรรม และมีความรู้สึกที่ตนเองเป็นคนกลุ่มเดียวกัน

แม้ลูกเลี้ยงทุกคนของหมอธรรมจะเป็นบริวารของหมอธรรมเช่นกัน แต่การช่วยเหลือพึ่งพาระหว่างหมอธรรมและลูกเลี้ยงที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับหมอธรรม ย่อมจะมีความเข้มข้นมากกว่า เพราะความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัมพันธ์ทั้งสองพัฒนามาจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งจะมีเรื่องของศีลธรรม ความถูกต้องเข้ามาเกี่ยวข้อง ขณะเดียวกันผลประโยชน์

ที่เป็นรูปธรรมที่หอมธรรมจะได้รับเป็นค่าตอบแทนในการทำพิธีต่าง ๆ จากลูกเลี้ยงกลุ่มนี้ มักจะไม่มากเพราะคู่สัมพันธ์ทั้งสองคำนึงถึงการที่ตนเป็นคนกลุ่มเดียวกัน (ตระกูลเดียวกัน) การพึ่งพาช่วยเหลือกัน ในการดำเนินชีวิตประจำวันเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา